

ДМИТРО ДОНЦОВ

РОСІЯ
ЧИ
ЄВРОПА?

ЛОНДОН

1955

**Відбитка з „УКРАЇНСЬКОЇ ДУМКИ”
ВИДАВНИЦТВО СОЮЗУ УКРАЇНЦІВ У В. БРИТАНІЇ**

Published by Ass. of Ukrainians in Gr. Britain Ltd.,
49, Linden Gardens, Notting Hill Gate, London, W.2.

Printed by M.,Caplin & Co. Press Ltd. 289, London Road, Croydon, Tel. THO 2022.

ДМИТРО ДОНЦОВ

РОСІЯ
ЧИ
ЄВРОПА?

diasporiana.org.ua

ЛОНДОН

1955

D. Doncow
RUSSIA OR EUROPE ?

Видано Союзом Українців у Вел. Британії з нагоди відзначення
українцями 300-ліття боротьби України проти Московщини

Published by the Association of Ukrainians in Gr. Britain Ltd.,
to commemorate 300th Anniversary of Ukraine's struggle against Muscovy.

Обгортка роботи Р. ГЛУВКО

ПЕРЕДМОВА

Перевидасмо чотири есеї Дмитра Донцова тому, що як і всі твори цього автора, вони не втратили нічого з своєї актуальності.

Питання „з Росією чи проти неї?” стояло перед нами на протязі довгих віків та в історичній перспективі стоятиме ще довго.

Це є кошмар, що мучить українську душу в дуже різноманітний спосіб, бо можна бути „з Росією”, навіть вигукуючи патріотичні гасла, але загіпнотизовуючи себе рівночасно тезами її церкви чи її антихристиянства, її філософським месіянством чи її великодержавністю, її соціяльним поступом чи її „консерватизмом трьох Русей”, її егалітаризмом чи перед царем, коли ніхто не був значним, крім тим, на кім затримався погляд його очей, чи в большевицькому рівнянні на найнижчого, або навпаки в захопленню пишністю двора, гвардії, культури і величчї від патріярха Філедета до Іллі Еренбурґа, від Суворова до Жукова, від розуму Іванушки-Дурачка до советської пропаганди.

І на початку цього видання можна поставити цитату з іншого твору Дмитра Донцова:

„Щоби ми не робили, які б завдання не ставляла перед нами історія, все спиняємося перед одною і тою самою загадкою-сфінксом, що хоче зісти нас. Те ж саме питання і перед всіми відсталими від колишньої російської імперії народами, як і перед всім словянством взагалі. Вибору жадають від нас і самі росіяни, що не йдуть на жодні компроміси а ставляють нас перед дилемою: або стати передовою стежею „воюючого папізму”, чи „антантського імперіялізму”, чи „німецького пертя на схід” — або „авангардою словянства” (тобто Росії) в його поході на Захід. Отже з ними або проти них! Не інакше ставлять цю квестію і большевики, які питання: „з

„буржуазією чи пролетаріатом?“ підпорядковують іншому: „з кремлівською інтернаціоналею чи проти неї”.

Росія всяка, все була носієм ідеалу месіянства — це перший висновок, до якого управлює студіювання згаданих матеріалів і фактів. Росія всякий стан своєї експанзії до 1917 року (словянофільство і неослявізм) і пізніше (большевизм) трактувала в перспективі своєї боротьби з Європою як такою, і це другий висновок до якого приходимо. Вона інстинктивно чула, що кожне розширення Європи — політичне чи культурне, загрожує її існуванню. Тому всі такі питання як константинопільське, втягування західного словянства в круг європейських впливів, католицизм в Україні, — були для неї частинами однієї універсальної проблеми: боротьби з Заходом”. (Д. Донцов: „Підстави нашої політики”, Відень 1921, стор. 197).

„Україна тоді лише житиме, як самостійний чинник, коли вона, як у внутрішній, так і в зовнішній політиці виступить з власним національно-політичним ідеалом. А здійснення цього ідеалу можливе тільки проти Росії, ніколи разом з нею” (тамже).

Кн. Токаржевський-Карашевич

РОСІЯ ЧИ ЕВРОПА?

Схід чи Захід? Тема стара у нас, але вічно актуальна. Від неї давно вона не сходилла зі сторінок великоукраїнської преси.

На **чий** творчості — Європи чи Росії — маємо виховувати молодь? В круг **яких** ідей маємо вводити молоді покоління — в російський чи європейський? Питання величезної ваги!

Але чи ж можна ставити так питання? Марксієвсько-большевицька доктрина це заперечує. Немає, мовляв, особного кругу ідей західної, а особно — російської літератури; немає „психологічної Європи”, ані „психологічної Росії”; є тільки кляси і клясова творчість: буржуазна, пролетарська, тощо. Отже, не на Європу, чи Росію має орієнтуватися наша духова творчість, лише — на буржуазію чи на пролетаріят.

Ця постановка не витримує критики. Література — це виражений в слові світ людських емоцій — гнів, ненависть, задрість, любов. Чи їх не відчуває кожна людина, незалежно від клясової приналежності? Такі емоції, як стремління до влади, боротьба з тиранією, однаково зворушують нас: чи коли це буде боротьба речника плебеїв Катиліни, чи аристократа Брута.

Чи Луначарський не писав, що однакові „психічні настрої спалахують” в різних клясах, що Шекспірів Брут, хоч чужий „клясово” пролетаріатові, є йому рідний духом, як революціонер?¹⁾ Чи совієтська „Критика” (ч. VIII 1928 стор. 78,84) не кличе большевицьких поетів вчитись в Лесі Українки „культу сильних почуттів” і „мужности”, — дарма, що вона, як слушно завважає журнал, була „пророком **буржуазно-демократичної і національної** революції. (стор. 52).

¹⁾ „Історія захід. літератури”, стор. 165.

Та ж маємо „февдального” короля Ліра (Шекспіра) і „буржуазного” „Батька Горіо” (Бальзака). Або тема прометеїзму, чи не вічна у греків, в лорда Байрона і селяху Шевченка?

Є, отже, нервові вібрації, що ними реагує на зовнішній світ література, — які грають відгомонам в душі читача, до якої кляси він не належав би. З тої точки погляду нема літератури буржуазної чи пролетарської. Світ емоцій — один. Але **трактування цих емоцій і проблем — різниться і є залежне не так від клясової приналежності, як від тої культурної спільноти, з якої вийшов письменник. Такою культурною спільнотою є нація, або цивілізація, спільна кільком націям.** Бо слідуючою над народами, вищою спільнотою не є людство, лише Європа, Азія, Евразія, або Росія...

Європа і Росія це два культурні континенти, розділені океаном взаємного непорозуміння. Воно відбувається і в літературній творчості. Ось чому оправдано так ставити питання — з Москвою чи Європою, при чому під Європою розумію тут країни окцидентальної культури, отже й Америку.

Що таке Європа? Це континент, який в кількасотлітній війні відбив чужинецьку навалу і завоював три інші континенти цілком, а четвертий (Азію) в значній частині.

Це мусить бути, отже, незвичайна раса людей!

Що ж це за раса? Це та, для якої світ є гра пригод, безнастанний підбій. Для якої — найвищою цінністю є чин, а світ — спортовою ареною; якої великою тугою все була — каже Шпенглер — туга за великим призначенням.

І коли ми звернемося до **літератури окциденту**, то якраз в ній найдемо всі маркантні риси європеїзму. Чи то в постаті Дон Кіхота, Фавста, Дон Жуана, Чайльд Гарольда, Бранта, Валенштайна чи Мекбета — і аж до Св. Йоанни Б. Шова, до „одержимих” Бернаноса чи „десперадос” Ібанеза, — скрізь найдете ви той дух героїзму, якого найпершою річчю на світі є — змагання, ріст і перемога.

До того стремить фавстівська людина. А зродитися могла її жадібна душа лише з цивілізації, витвореній **історією Європи**. Фавст вийшов з схоластики, що вигострила людський розум; Дон Кіхот з — лицарства; Шекспір і Рабле — з ренесансу; Вольтер з — феудалізму з його боротьбою проти тронів; Ібанез — з далекої луни хрестових походів; Вергарн і Бодлер — з європейського міста. Великі проблеми всесвітнього значіння ставляла ця література. Виробляла гасла, що організували людськість, одним ударом шпурляючи її на століття вперед; родила невтишну тугу, стиль, форму...

Чим була супроти цієї Європи Росія? Росія була провінцією, а її література — провінційальною літературою. Ось що писав про це Белінський: „Росія жила ізольованим життям, чужа інтересам людськості”, звязана з ними тільки „механічно”. Народи гальсько-римсько-тевтонської формації мали „внутрішньо-історичне значіння, виражали своїм життям ідею”. Турко-татари і Росія — цієї ідеї не мали, вони ділали в історії лише „силою свого тяжіння”, масою: народи-номади! І тому — „світово-історичного значення російська література ніколи не мала” — каже Белінський. „Байрон і Шіллер займають певне означене місце в історичному розвитку людськості... А де місце Пушкіна?... Не менше від Байрона і Шіллера великий, він тим не менше міг би й не бути... а в історії людськості не повстало б через те ніякої вирви”. Форма Пушкіна — без закиду. Але змістом... не дорівняти йому ні одному з світових поетів, що виразили собою момент всесвітньо-історичного розвитку людськості. Бо „поетові належить форма, але зміст — історії і дійсності його народу”.¹⁾

Глибокі ідеї і глибину змісту відбиває лише суспільність з напруженим, барвистим, різнородним життям. Росія не була такою суспільністю.

В цьому змислі і говорив і Чаадаєв, що Росія не дала світові ніякої нової ідеї, нівчому не спричинилася до людського поступу. Та й як вона могла якусь ідею дати. Носієм всякої ідеї є **свобідна індивідуальність**. Свобідна індивідуальність була на Заході, але Росія не знала її. „В найгірші часи європейської історії — пише Герцен („С того берега”) — подибуємо деяку пошану до особистості, деяке визнання її незалежності, деякі права, признані таланам і теніям... Які нікчемні й не були тодішні уряди, але все ж Спінозу не відправили на заслання, Лесінга не били нагаями і не віддали в солдати (як це бувало в Росії)... В пошанівку не лише до матеріальної, але й до моральної сили в мимохітнім узнанню особистості — одна з великих рис європейського життя... В нас немає нічого подібного. В нас особистість завжди була здушена, поглинена — державою, общиною, церквою, родиною”... Тому на Заході витворився тип незалежної людини, в Росії ж, як каже Бакунін, — тип „раба й деспота” водночас. Прикмети москаля — підтверджує В. Соловйов — „проізвол і раболепство”.

---

¹⁾ В. Белінський — „Литерат. Мечтання, Русская литература в 40-х годах”.

Якраз оцей тип і переважає в літературі російській.

Захід знає Дон Кіхота і Фавста, Росія босяка Горького і Іванушку Дурачка Л. Толстого, який втечею перед ворогом хоче зломити його волю. Типи, яких ніякий Діоген не знайде на Заході. „Лицарськість і льюальність — пише Емерсон (Essays) — це головні прикмети англійської літератури... Характеризувати ці прикмети можна одним словом — **джентельмен**. Літературним типом московської літератури був натомість бездумний бунтівник і бездумний раб, в обох випадках — хам: починаючи від приниженого і в його заголюканості ідеалізованого мужика і кінчаючи на хуліганських типах Єсеніна. Це ж він, Єсенін, казав про себе: — „Я і в песнях своїх хуліган!“ Це ж в голові власної музи чувся йому „кабацкій звон гітари“!

Назагал тип пануючий в російській літературі це тип **безвольної людини**, а має він там невичерпаний запас нюансів. „Російські клясики — пише наш сучасник, російський професор Яценко, в суті річи не клясики, бо нездатні виховати сильних, енергійних, морально здорових людей; що характеризує героїв нашої літератури? Моральна слабкість і бажання виправдати цю слабкість хибами самого життя... Мрії про будучність і повна нездібність здійснити ці мрії в теперішності, нездібність до чину, до творчої борні. Чацкій Грібоедова, що втікає перед огидою життя... Рудін та інші Гамлети Тургенєва, Обломов і Райській Гончарова — безплідні балакуни й нероби, епілептики Достоевського, звихнені істоти Чехова, „лішні люди“, ось типи російської літератури.

Це люди без власної волі, що без принуки ззовні „кроку не зроблять“.

„Рускій челавек, писав Гоголь в „Мертвих душах“, не може без понукання... Рускій челавек какойто пропацій челавек... Хочеш всьо сделать і нічево не можеш. Всьо думаєш, с завтрешняво дня начньош новую жізнь, с завтрашняво дня сядеш на дісту. Нічуть не бивало. К вечеру тово-же дня так абешся, что только хлопашш глазами і язык не варочастся — как сава сідіш, глядя на всєх“. Ось влучна характеристика всіх Рудіних російської літератури. Багато хочуть і нічого не можуть. Непомірний апетит — і ніякої волі. Обнова цілого світу в проєкті — і „хлопанья глазами“ на ділі.

На Заході людина не шукала виправдання своїх невдач — поза собою.

В Шекспіра каже Касій до Брута: „Вина, коханий Бруте, не в планетах, а в нас самих, що пасемо ми задніх“... Ця мужня філософія чужа росіянам. За всяку халелу невдачників ро-

бить російська література відповідальним середовище! Не карати недотеп, а жаліти їх треба — світогляд Чехова, Іончарова, Достоевського. Всі точки над і поставив очевидно Лев Толстой. Він просто заперечує її здібність досягнути щось власними зусиллями. Герої Толстого — це нефація самого поняття героїзму. Його ідеї, це неможливість, непотрібність, безнаслідність і неетичність боротьби з світом. Активність в нього — відемна риса, пасивність додатна.

І навіть тоді, коли ці „лішні люди” зривалися до бунту, все кінчалося фарсою. В західній літературі бунт — яскравий і сильний. В російській — трусливий і скритий. Як каже Вс. Іванов, „руські бунтують ґрязно, крававо і аднообразно. Даже убивають ілі ізза угла, ілі топят”¹⁾). Як Смердяков, як Раскольніков, як большевики...

На Заході бунт доцільний і яскравий. Візьміть сатанські постаті Барбей д'Оревільї, звіробоїв Монтерляна, візьміть Вотрена Бальзака або бандитів Маріме, — навіть в своєму ґрісі, ці особистости — непокірні до останку. Російські ж бунтівники, каже Достоевський — „бунтовщїкі слабосильніє”, „собственнаво своево бунта не видержївающіє”... Всякий раз, коли його перо малое ворохобників, доводиться їм покутувати свій бунт проти громади — добровільним терпінням або смертю (як от Раскольніков, Ставроґін, Дмитрій Карамазов). Вони заламуються під тягарем свого чину.

І улюблені герої Достоевського — це не бунтівники, лише „унїжонніє і аскорбљонніє”; або „страдальці”, що потульно зносять незаслужене зло, що розкошують в терпінню (Макар Девушкін, Неллі, князь Мишкін). Не співчуття з героєм, лише з розчаруванням; не з його героїчною душою, лише з його мізерним тілом. Не звеличання чину, лише бідкання над поваленим. А головно — покута перед „народом”, перед владою, Богом, все одно, аби не залишитися самому з своєю виною, на самоті з власною совістю. Потреба бути упокореним, висмаганням — характеристична для москаля.

В передмові до творів Достоевського (вид. „Ниви”) оповідає К. Случевський зі слів К. Аксакова: „в нього сидів одного разу Достоевський і вів розмову про царя Миколу I, про якого говорив з найбільшою пошаною. Увійшов Мекензі Уолес, знаний анґлійський письменник. Достоевський говорив дальше про царя. Коли він пішов, Уолес спитав Аксакова: Чи це автор „Мертвого дому”? — Так. — Не може бути! Так він

---

¹⁾ В. Іванов — „Голубые пески”.

був засланий на каторгу? — Був, ну і що з того? — Та як же ж він може хвалити людину, яка післала його на каторгу? — Вам, чужинцеві це тяжко зрозуміти, відповів Аксаков, але нам це зрозуміло, це **риса цілком національна...**"

Ось є генеза покаянників Достоевського, „собственново бунта своєво не видержіваючих”, лобизаючих руку того, хто їх катує.

Найбільш не терпить росіянин „нераскаянности”. „Что такое нераскаянность?” — питає Щедрін, і відповідає: це те, за що засілали на Сибір поміщики своїх селян. „Секлі їх значіт, ну, а ані замст таво, чтобы благодарить за науку, савсем значіт нікакова чувствія... Это било последнее слово крепастнова хіщнічества. Палучайте в зуби і да велічіт душа моя! Это вже последнее слово хіщнічества савреміоннаво”. („Хіщнічі”). Хижаки російські, пише Щедрін, інакші, як деінде. Вони спершу „секлі і істязали, а вслед за тем заставлялі целовать істязающую руку. Прізнаюсь, ученіе, в сілу катораво істязуемий субект обязивається не только с кротостью прінімать побої, но і праізвоідіт на етому поводі благодарственнія телодвіженія, всегда паражало меня своєю смелостью”. Але ця „сміливість” характеристична для москаля, який передусім хоче зломити людину морально. Оце ж і є, між іншим, причина закорінені в кріпацтві звички большевиків жадати покаєнних листів від сміновіховців. Це та риса російської вдачі, що так вразила європейця Мекензі Уолеса в Достоевськім; це **ж є** й психологічний підклад героїв російської літератури — що каються перед повією, що падають долів перед некультурним мужиком, що в покорі схиляють голову перед брудом життя. Гоголь¹⁾ вже підглядів, що в російській літературі нема „ненавісті к преступніку, нет даже донкішотскаво порива сделать из него гиря”. Є лише бажання — „утешіт нещасенькаво”: наставлення сердобольних, але пасивних і морально зовсім порожних душ, що не в стані здобутися на активне, позитивне чи неагативне, відношення до людей й до світа... „К добру і злу постидно равнодушни”.

Мені скажуть: ви забуваєте про почуття милосердя, співчуття з приниженими і про те нове слово, яке принесла російська література! Але ж гуманність не є особливістю російської літератури! Чи Захід не знає Віктора Гюґо, адвоката пригнічених, апостола братерства? Чи Захід не знає автора „Олівера Твіста” або „Хатини Дядька Томи”? Лямаргіна? Або Золя?

1) „Выбр. места из переп. с друзьями”, письмо X.

Але в них, який же ж інший акцент! Емоції, що вони будять в нас-то емоції спочуття до бунтівника, помсти за кривду, або в кожному разі активного бажання її направити. В росіян — лише гіпортрофована перечуленість, і сентиментальна гістерика. Ревний жаль над самим собою...

Щоби краще пояснити цю думку, зроблю малий відступ — в сферу лише позірно іншу. Ось що пише Ромен Ролян про наймаркантнішого представника окцидентальної культури — про Бетовена (в книзі про нього): „Бетовен терпів на мелянхолію, яка була для нього таким самим нещастям, як і його хвороба... Але ця мелянхолія розплутувала в нім здібності зосереджуватися на одній одніснійкій ідеї, — форма сутоєвропейської йоги, повна окцидентальних прикмет сили і **жадоби панування**. Слухачі ридали, коли він грав. Але коли він, скінчивши, споглядав на ці струмочки сліз, він знизував плечима, і сміючися їм в обличчя, мурмотів до себе: „Блазні... Теж мистецькі натуре?! **Мистці палають, але не плачуть!**” Він був повний погорди до сентименталізму: „Тільки без зворушень, казав він, розлучаючись з приятелем. Твердо і мужньо мусить людина глядіти в лице річам! Вона поконує їх, сміливо заглядає їм у вічі і вона сміється...”

Так пише Ромен Ролян. І ця окцидентальна риса є властива не лише музиці Бетовена, а й Расінові, Мольєрові. Цей бето-венівський сміх — серед найбільшого пригноблення — лунає у Вергарна. Чується цей непокірний сміх і в Бодлера, що гордив ласкою, а слабкість волі мав за найтяжчий гріх. Сміється тим сміхом і Джек Лондон. Йому головне: „Не страшно вмерти, страшно дати скривавленому тілові заволодіти душею”, страшно скавучати і кричати, обнажати — з плебейською безсоромністю — свої тілесні або душевні рани перед юрбою („Бог його батьків”).

Героїня Джека Лондона „The little Lady of a big House” Паоля каже про свого чоловіка: „Він такий твердий. Витримає яку хочете бурю... Його ніхто ще зроду не міг поставити на коліна... Я не хотіла б цього бачити. Я умерла б з сорому, коли б хтось пожалів Діка!”... Московські автори раз-у-раз ставлять своїх „героїв” на коліна і не соромляться того. Навпаки, думають, що сповняють тим якусь місію.

Змагатися з долею до білої крові, але не виказувати перед нею своєї людської слабости — ось психологічне наставлення письменників окциденту винесене ними з бурливої історії їх континенту. І якраз цієї мужньої риси бракує письменству московському.

„Мистці горять, не плачуть!” — повторяла за Бетовеном західна література. І тому видала стільки мистців, які змушують і нас не плакати, — горіти. Росіяни — першим завданням мистецтва — вважають „зворушити”, витиснути слюзу, викликати пасивну симпатію до тих, що терплять — заводити разом з ними. Томуто в російській літературі багато крикливиць і — мало мистців...

Що найцікавіше, це те, що голосіння отих крикливиць лишилися безплідними, не були початком протесту. М. Горький в романі „Серед чужих людей” оповідає про російську манію дискусій. Він чув, як люди довкола нього нарікали: „Життя наше нічого не варте, ми повинні краще жити. Але рівночасно бачив я, пише він, що ця туга за кращим життям **зовсім не спонукувала їх щось змінити в обставинах**, серед яких вони жили... Дискутували про нове або про загробове життя, а жили в бруді і свинстві, пальцем не киваючи, щоб це життя зробити трошки зноснішим навіть там, де це було дуже легко зробити”...

Такий був тип росіянина в житті, такий і в літературі: перечулений словоблуд і нероба, „тряпичная душа”. Той самий Горький писав в іншому місці: „Росіянин любить енергією, але не дуже вірить в неї. Письменник активного настрою, напр., Джек Лондон, — неможливий в Росії”.

Немає цього активного настрою і в самого Горького. Чуковський так пише про нього: „Дивно, до якої чеховської евангельської тихости дійшов цей бурливий колись поет! Видно, що російський філософ, яким би ніщешанством він не почав, яким би прокляттям і бунтом, завжди скінчить найбільш християнською жадісністю! Його (Горького) цілий світогляд збудований на цім єдинім догматі: людина це істота вкрита язвами. Треба вилікувати ці язви, бо немає нічого ціннішого на світі, аніж оцей каліка, що плаче і стогне...” Не колишній його бунтар „буревісник”, а каліка... „Щастя тільки в жалості. Не судить, а прощайте. Нам треба лікарів, а не суддів. Обвинувачувати не вільно нікого!”¹⁾ А ось що казав Достоевський: „Я думаю, що найголовніша потреба російського народу **це потреба страждання**, скрізь і в усім”. Потреба, скажу я, виставляти на показ свій біль, просити ласки, як підцерковні діди, що виставляють на показ свої скручені пальці і обрубані ноги. Та огидна потреба виплакати своє безсилля, що його так викликає Бетовен.

---

¹⁾ „Речь” 12 і 15, VII 191.

Чехову найсимпатичніші були його невдачники, Їончарову — Обломови. Достоевському — епілептики, Толстому — Іванушка Дурачок і Платон Каратаєв, „бунтареві” Горькому — найцінніше на світі — це вкритий язвами каліка, що стогне. Що це є? Це — апотеоза каліцтва, це бунт нікчемного проти сильного, інертного проти творчого, виродів проти здорових, проти тих, які не каються і не гнутья, бунт хаосу проти упостатнення, смерти проти життя.

Героїня одного американського роману каже до своїх земляків: „У вас мязи й всі органи, як у хижаків. І філософія ваша така сама. Ви проповідуете реалізм і переводите його в життя, спихаєте з свого шляху і топчете під ноги всіх дрібніших... Це й є причина, що ви проповідуете євангеліє сили... Коли б ви були кволі, ви проповідували б євангеліє кволик. Філософія — те саме, що й релігія, така сама як і людина. Вона її творить на свою подобу”.¹⁾

Отже, коли філософія москаля є філософією кволик, то це через те, що сама ця раса — мимо своїх періодичних пугачовщин — є раса кволик, нарід-плебей, який ненавидить всіх сильних і все сильне. Для американця й європейця — подоланий це недотепа і богуз, для москаля — це той, кого треба поставити на перше місце, „вивести на сухеньке” і патичками підперти, щоб не похилився.

Галягад цитує з „Війни і мира”: „Князь Пієр дивився на мужика коло себе — його, того мужика розкуйовджена чуприна, що роїлася від **вошей**, виглядала тепер мов шапка... Пієр глядів на неї, на **босі ноги мужика**, на великі **грубі і брудні пальці**... і на його обличчю майнула усмішка веселого **задоволення!**”

Власники цих брудних ніг і цієї нечесаної чуприни і стали в російській літературі, а особливо в Толстого носіями всіх чеснот, великої правди життя, вони мали оздоровити світ, Росію, Європу! Їх, ці нулі, протиставляв він великим одиницям — організаторам життя, Платона Каратаєва — Наполеонові: всім, що виділялися з отари, переростали її — інтелектом, характером, волею, чи — чистою сорочкою... Звідсіль його непротівлення злу. Маса нетикальна! Толстой не допускає навіть вжити морального примусу у вихованню, бо виховувати інших, значить намагатися зробити їх подібними до нас, а це деспотизм. Він відкидає всяку соціальну організацію, голосить культ — бездисциплінности. Він не допускає примусу

¹⁾ J. London: „Little Lady” etc.

навіть супроти п'яниць і божевільних, бо мовляв християнин воліє бути забитим, аніж позбавити когось свободи. Хаосу не вільно рушати, ні надавати йому форми. Це перше!

Друге: все, що над тим хаосом підноситься, повинно бути знищене, коли не йде на користь загалові, на заспокоєння його найпримітивніших потреб і смаку. Через те глузує Толстой з хореографії, як безпотрібної штуки скоро перебирати ногами. Через те соната Бетовена для нього „несприятний шум“, далеко краще — „Вніз па матушке, па Волге“. Через те Венера мілоська будить в ньому „законное атвращеніє перед нагатов““. Але коли до його Катюші (з „Воскресення“) назустріч з церкви вийшов „ніщий с красной зажившей болячкой вместо носа“, вона „поблизілась к нему, і не виражая ні малейшаво атвращенія, напротив, даже радостно, сияла глазами, три раза с ним поцеловалась““.

Перед безносим мужиком вже не було такого „атвращенія“, як перед безрукою Венерою... Неорганізоване вище за організоване, безформенна маса вища за упорядковану, матерія вища за ідею... З тих самих причин, що й Венеру, стягає Толстой з постументу й Шекспіра і Данта та інших.

Про Толстого каже Н. Бердяєв, що „качественность і личность есть для Т-ва грех... Во імя счастливо, чисто животнаво устроєнія жи́зни, отверг он личность“, обернувши її „в атом, чтобы сделать патом частью безличнаво коллектива“ („Руль“ 14.2.1924).

Apotheose der Verlausung, ненависть до Венери мілоської — це і була між іншим частина загальної ненависти російської літератури до Європи. Так і Герцен не міг дочекатися того часу, коли напуватиме донський козак в Сені коня. Так Пушкін ставляв російського селянина-кріпака вище від англійського фармера, а Росію Миколи I вище від цілої Європи, що вийшла з революції... Так пише свої дурні й несмачні карикатури на Європу Еренбург... Так хотів спалити Шекспіра і Толстой... Тому хоче задушити її Блок, автор „Скитів“... Тому всі славянофіли прагнули її смерті, як країни з „пересаджено розвиненою індивідуальністю“...

Європа, як щось яскраве, вирізьблене, свободне, непохитне, як країна пристрасної краси й яскравої індивідуальності муляла очі авторам Смердякових і Карамазових, безносих Месій і Горьківських „калік“.

Масарик, що нераз зустрічався з Толстим, оповідає в споминах про нього (в Prager Presse 9.IX.1928): „Толстой бачив у бруді певну заслугу. Казав, що християнство є і повинно

бути завошіле (verlaust) та що завошіла людина була йому миліша від фізично чистої”.

Коли взяти до уваги цілу толстівську доктрину асоціальності, то зрозуміємо тверді слова — зрештою не ворога Росії — проф. Нецеля: „Ціла Європа мусить тепер получитися проти Росії, яку нам віщує Толстой, бо звідти йде... загроза найсвятішим цінностям європейської культури”. (Das heutiges Russland)

П. Романов питався — звідки в московській літературі і життю така нехоть до чистого і гарного? Через що там „заслуживает похвали только тон грубости, циничной развязности, с попранием всяких сдерживающих правил. Может быть это потому, что мы все — **нищя братія** і нам не на что красиво одется, паэтому ми делаем від, что нам і плевать на всьо ето” („Право на любовь”).

Максималізм імпотента. Квасний виноград.

Not zur Tugend gemacht Pendant до їх релігії жалости: Безсилні — вони проти релігії сили. „Ніщя братія” — вони вороги краси...

А за опростілим графом і інші... „Хто стоїть вище — питався Михайловскій — безграмотний хлопець Федько, чи Фавст? Хлопець Федько, бо Фавст це людина „із звироднілими почуваннями”, а Федько — „людина гармонійна”...

Що важніше, питався Пісарев — чоботи чи Шекспір? Чоботи, відповідав він, бо їх корисність очевидна... Так **апотеоза маси** привела до апотеози примітиву, некультурности в російській літературі. Не тягти масу вгору, а самому до неї знизитися. Наїстися, напитися, в лапті взутися — ось що єдино є на потребу. Решта ж — танці, Фавст, Венера і піраміди, чиста сорочка і кольонська вода і Наполеон — „буржуазние предразсудкі”...

Москалі не люблять згадувати про свій Рим, про ставку Золотої Орди, звідкіль вони позичили свою політичну й духову культуру. Але шило все вилізе з мішка! Толстой не знав, що робити з Шекспіром, бо не можна було його ні зїсти, ні ноги ним мов онучами обмотати. А ось що писав у XVI в. англійський подорожник по Росії Джільс Флечер: „Неякий Нога, татарський мурза в Казані — не хотів прийняти подарунку з перел і клейнотів, що йому послав Михайло Палеолог, все питаючися, **до чого ці річі мають служити**: чи вони вхоронять від хвороб, від смерти або інших лих цього світу? Здається, — завважує Флечер — що татари цїнять річи лише відповідно до їх практичного вжитку і до практичних людських потреб, які вони задовольняють...”

Я думаю, що коли б цей татарський мурза був сучасником Толстого або Пісарєва, він так само поставив би кумис над Венерою, так само не визнав би Шекспіра, а визнав чоботи і з тих самих причин...

Західна література проповідувала самоутвердження одиниці, момент волі, чинного формування хаосу, стремління вгору, шляхотність і порив... Російська — заперечення волі, деперсоналізацію, загальну нівеляцію, примітивізацію потреб, хаос, нірвану без руху і бажань, без пристрастей...

В своїм *Zauberberg*—у писав Томас Манн: „Хто хоче знищити пристрасти, той прагне Ніщо (*das Nichts*)... І дійсно, заперечуючи жадобу життя, росіяни кінчать проповіддю смерти. Бо в своїй підсвідомості вони ненавидять і бояться життя. „Я беру життя таким, яким воно є — писав Толстой по смерті брата — як найогидливіший і найбрехливіший стан, в яким усе є нісенітниця й обман”...

Про Толстого писав В. Розанов, що святість, яку проповідує автор „Крейцерової сонати”, — це „святость поблекших щок, увядших мускулов, ідеал міра с вирваним із него хребтом, с потухшим взором”, це — „паезія памеркшей весни”, це „слепое вириваніє із міра ево всеожівляющаво нерва”, це „необузданная словесная любовь — без любові реальної, радостной і свободной”.¹⁾

Слідами старої російської літератури пішла нова. Передовсім та, що надавала тон російському духовому життю в перших роках нашого віку аж до війни. Анненській, — в якого зявища життя вкриті серпанком смерти; Брюсов, якому дійсність це сон; Ал. Толстой, що як Герцен гукає на гунів майбутнього, щоб обернути в безлад життя... Сологуб. Ніщо для нього найвище добро. „Життя? — питає він, це добра, гладка, румяна, але бридка жінка” („Мелкій Бес”). Вихід одинокий — смерть. Його герої гірші, аніж — „лішніє люди” Чехова. Вони нікого не люблять і нічого не ненавидять. Це сновиди, мертві душі. Як один з його героїв (Передонов) „он смотрел на мір мйортвими глазами”. В Толстого „брудні пальці” — і „нечесана чуприна” мужика викликала „васторг”; а герой „Мелкаво Беса” Сологуба „смеялся от радости, кагда при ньом што нібуть **пачкалі**”. Для нього — „нарядность і чістота білі протівни, духі казалісь ему зловонни”. Як Толстой над безруку Венеру волів безносого селянина, так герой Сологуба — „всякім духам предпочітал запах унавожоннаво поля, па-

¹⁾ „Релігія и культура”, Спб. 1889.

корення особистости — ось ті проблеми й вартості, ось ті „ідеї”, які принесла світові російська література, стара й новіша.

Коли б я захотів характеризувати двома словами цей характер російської літератури — я назвав би його **антигероїчним**. Бо лише там, де впад героїзм, де індивідуальне терпіння ставляється вище від морального наказу, який не числиться з болем чи радістю, — можлива така філософія життя...

З тої самої причини немає в Росії драми. Є драматизовані повісті, є романи в формі діяльогів. Бо не може бути дії в літературі, яка найшляхетнішу акцію бачить в „неделанії”. Героїв європейської драми можна подивляти або ненавидіти, над героями російської драми — можна лише плакати або сміятися. Одні трансформують емоції, що нас скріплюють, другі — емоції, що нас розслаблюють... Тому між іншим так мало в росіянах повістей з займаючою й багатою фабулою.

Тому й нема в російській літературі й еротики. В письменстві західньому пісня про ерос „повна чудес і дикого захвату”... Він не зітхає коло кохання. Він зовсім ніколи не зітхає. Він йде простим шляхом і про це сповіщає всіх”... Він, Ерос, є „гірський юнак”, він „топче під ноги гори, а розлогі долини — розносять луною вісти про нього”. Він „володар в своїм царстві весни”. Еротика Лондона, як очі його героя — „вабила і наказувала, принадувала і змушувала, й вимагала того, про що співала кров”¹⁾

Така сама мужня еротика є в Зудермана — *Sünding, wie die Hölle, und rein wie der Himmel* — гріховне, але не банальне, не вульгарне. Коли грішник має відвагу свідомо двигати на собі, мов Прометей, Боже прокляття. Такою є еротика З. Лягарлеф (Геста Берлінг), і цієї еротики не знає російська література. Вона визнає тільки зітхання Тургенева і простацьку розперезаність Арцибашева, трусливу еротичу Карамазовщини, яка — як бунту — і гріха свого витримати не може. Еротика фавстівської людини, еротика Дон Жуана є в засаді: *posseder c'est peu des choses, c'est jour, qui rend hereux* (посідати не велика штука, щастя в грі). І така еротика не могла зродитися в російському письменстві, де „ублажати сваю утробу” так чи сяк — це перший закон... Революція стала в Росії з боротьби за свободу — справою заспокоєння фізичного апетиту, голоду землі, еротика — стала справою заспокоєння сексуального апетиту. Славнозвісна теорія шклянки води... В західному письмен-

---

¹⁾ А „Little Lady” etc.

стві ерос це щось гарне, чудесне, хоч і брутальне. активне. В російським — щось брудне, простацьке, цинічне, неодоуховлене вищим поривом, в найкращому випадку просто пасивне. Тому не знає властиво російське письменство **сатири й гумору**. Москалі, які зі сльозами милосердя глядять на калік та дурноватих, не можуть сміятися з них. Там, де бруд викликає не глум, лише „блаженство”, а чистість — відразу, там немає місця для свобідного сміху. Ніякий Мольєр неможливий в письменстві, яке вірить тільки в тіло і в його потреби, а з нечесаної голови робить не справу соціальної гігієни, чи предмет глуму, лише соціальну трагедію.

Хто думав би, що радикальну зміну принесла революція, помилявся б. В літературі по 1917 році бачимо звичайний реалізм, що нічим не відрізняється від буржуазного (Фурманов, Неверов), примітивний натуралізм, спізнені відгуки західного експериментального роману, фотографічний „битовізм”... Безрадні намагання дати тип сильної людини (Фадєєв і Левін), занепадницький настрій у ліриці, витончений песимізм В. Іванова і штучна бадьорість Маяковського.

Є й сильніші емоції, але вони підозріло нагадують викинені на поверхню по невдалій революції 1905 р. Тоді з'явився один автор Санін, а тепер — ціла хмара Малашкіних, які навіть на думку совітських критиків тхнуть порнографією.

Є й ідеологія бунту! Але подібна до старих. Головний з них це несподіваний чоловік Айсідори Дункан, С. Есенін, що так передчасно і так трагічно покінчив з собою. Його бунт — це російське „азорство”, „дебош”. Не вогонь Прометєя живе в його груді, не бунт Чайль Гарольда, лише — „задор деревенсткаво азорніка”. Він хоче „каленом придавить екватор” і „папалам нашу землю матер разломить как калач” і аж „до Егіпта раскорячить ноги”. І все те „под гармоній пьяной клікі”... Коли це Мойсей, то з дзвіночками на шапці, що кривить обличчя і висолоплює язик... Кльовн!

Крімто го він зовсім не активний і несвідомий, власного бунту свого невитримуючий і не розуміючий. „Стою і мучаюсь, што не пайму, куда несють нас рок собитій”. Дивуватися йому нема чоґо. Коли він сипле прокляттями, то це лиш бунт раба, якого серіозно ні він сам, ані ніхто не бере. Його протест це просто, як він каже, „півной скандал” хулігана, що упився самоґоном революції без великої мрії... без перспектив. Він, як і йому подібні, лиш „тягнут в будушіє робкій взгляд”.

Його творчість так виглядала, як і він сам: „Він має — лише його знайомий — такий непевний, нерішучий вигляд. Коли його гарненько струснути, він розвалиться... Дійсно, росіянин!...

Головне, основне в нім це безвілля. Здається, що з нього винято хребет²⁾, як і з Рудіних, з Чехівських скигліїв, героїв „На дні” Горького. Ні стилю, ні вирізьбленности, ні свідомости свого я.

В однім своїм романі („Перелом”) Маркевич, письменник доби Олександра III захоплювався твердістю і вирізьбленности контурів фізичного і духового обличчя англійця: „Яка свідомість свого Я — розіллита в обличчю британця! Але це тому, що там вже сто літ по норманським завоюванню не лишилося ніодного раба на всім просторі країни... Там, на Заході, зростають цілі покоління в свідомости своєї свободи і гідности. А в нас? Що могло вродитися в цій країні „чухонской помесі, татарской плеті і масковскаво батожкья”? В країні рабства, де все залежало від пана і володаря, не могла зродитися віра в себе, у вагу власних зусиль, не міг повстати культ волі... Там все було настрої і примха. Рятунок — лише в покорі Толстого, або „півной скандал” Есеніна. Або „опрощення”, як ідеал, або „дайшов Європу”, аби, зруйнувавши Notre-Dame поставити на її місці „лобноє место”.

Ось ті риси, ті ідеї, які внесла російська література до скарбниці народів — в її пушкінський період, в горьківський і большевицький. Без змін. Серед тих ідей немає ідеї величного — є ідея безпосередньо корисного, немає ідеї краси — є ідея „полезнаво”, немає ідеї сильного — є ідея маси („коллективнаво рила”, казав І. Успенський), немає ідеї пориву і чину для чину — є страх життя, „грусть-тоска”.

Одиноке, що є велике в російській літературі, то це ідея месіянства. Але це є месіянство в ім’я лаптя, самовара і мужицького поту. Це месіянство на ноту Пушкіна — „ілл мало нас?”, або Блока — „Нас тьми і тьми!”, поетицький варіант старого „шапкама закидаємо”, месіянство грубої маси, сарани, народів номадів, що ділають — не силою ідеї, а силою механічного тяжіння. Месіянство Блокового Скита „с раскосими і жадними глазами”, quaerem que devoret, проти всього яскравого і гарного. Месіянство „ніщей братії”, „па матушке па Волге” — проти Бетовена, Іванушкі Дурачка — проти Венери мілоської... Бунт мільонів „званих” проти немногих „ізбраних”,

2) „За Свободу” ч. 25, 1926.

кількості проти якості. Народу-плебея проти народів-патрициів, Федька проти Фавста. Фільософія заздрих невдачників.

Цей скок від європейського імперіялізму в азійське наїзництво — це є татарське в душі москаля, яке завважив знова Стефан Цвайг, що повернув з Росії: „Ці контрасти...

Йдете сто кроків вздовж якоїсь вулиці (в Москві) і Вам здається, що ви в Європі; та ледви скрутите в завулок, і ви чуетесь перенесеним до Іспагану, до якогось татарського базару...”¹⁾

І фільософія, що глядить на нас з російської літератури, — понура фільософія факіра. Ще автор „Мертвих душ” в листах з Риму подивляв „світлу, неудавану веселість італійського народу”. Така радість, писав він, може бути лише у вільного народу, в її роролю, не в черні („Рим”, отривок), і такої радості не подибував він в Росії, у москалів, що все були народом-черню.

Горький, що знав свій нарід, зауважив, що „сміх (росіян) все боляче вражав його”... І йому ставало ясно, „що їм всеж таки ближче **був сум**, аніж радість. Радість вибухає в нашій країні не з себе самої, не мірється власною міркою, її треба щойно видобути зпід намулу; це засіб, щоби злагодити нашу нудну російську сонливість. Але ця укрита веселість не має власного життя, не існує для себе самої, от просто тому, що їй хочеться жити, лише виступає під тисненням печалі, має в собі щось **підозріле, неприродне**. Ця вимушена зовнішною понукою радість пригнітала мене... Я хотів свобідної, легкої, натуральної веселости” — і не знаходив її...

Це мабуть одна з причин, чому росіяни не можуть веселитися без горілки... Чому в них — як в того героя Сологуба — все радісне і світле мусить бути — „іспачкано”: любов, краса, сила, величне; чому замість буйної радості життя — поминаючи хвилини наркози й „півнова бунту” — є в них лиш страх перед життям. „**Грусть-тоска**”!

Можна бути прихильником мистецтва для мистецтва, можна любити ті або інші емоції, але не можемо йти вчитися до письменства, що пропагує культ безволі, що несе неґацію самій засаді життя.

Коли наше письменство хоче видужати і сповнити своє завдання, мусить вийти з наслідувань провінції, виплисти на ширшу воду, ad fontes, до джерел великої культури окциденту... Лише в його письменстві знайдемо великі **ідеї**, в муках і боротьбі

1) Stephan Zweig: „Reise nach Russland”

повсталі з великої історії, лиш там найдемо цікаві **типи**, займаючу **фабулу**, великі досягнення змісту і **форми**. На Заході, в країні пристрасної краси, там де не в матерії бачиться суть життя, а в енергії, якою й є сама матерія, лише в **формі** спокою. В цій енергії є для Заходу вся поезія і смисл існування. Лиш в літературі Заходу найдемо не „грусть-тоску”, а велику радість життя. Це життя є для Мопасана (Sur 'Eau) незримо жажливе, вередливе, похмурне, зрадливе й жорстоке... Але ми, хоч і боїмося його, кохаймо його!... Воно примушує нас думати про нього схопливими, бо боротьба між ним і нами ніколи не устає... Вся наша істота напружується в цій битві, є на сторожі. Як в душі моряка містичний острах перед вітром і любов до нього — цього грізного бога, пана життя і смерти, і жадоба змагатися з ним, еднаються в одне, так живе в грудях європейця любов до змагання з життям... „Мене обурює мізерність, всесвіту — пише Мопасан, — але я тішуся всім, мов той звір. Коли мій розум констатує нікчемність всього, то моє тіло п'яніє від всіх насолод життя... Я люблю небо, як птах ліси, як гасаючий вовк скелі... Я люблю звірячим та глибоким коханням, зневажаючим і святим, все, що живе, що росте, все: дні, ночі, хуртовини, ранішні зорі, тіло жінок...” Його „хвилює, що він віддається брутальним силам природи”...

Американському авторові знову — життя „це кров, перетворена на шампан”; це „булькотіння життя, збожеволілого від свідомости, що воно живе”.

Що таке „Гомо Європеус”? — питав Валері і казав — „його не можна означити ні расою, ні мовою, ні звичаями, лише прагненням і розмахом волі”... Ось чого **бракує нашій літературі і** — нашому життю, і чого даремно шукатимемо в письменстві Росії!...

Задалеко завело б мене говорити про чужі впливи в нашій літературі. Але — читайте біографії та автобіографії наших авторів, і чи не завважите ви, що найбільш оригінальними і здоровими з них саме були ті, що — передираючися через російський намул, веслували ad fontes західної культури: Шевченко, Коцюбинський, Леся Українка, Зеров, Черемшина, Рильський, Хвильовий... І вистане, з другої сторони, назвати імя Винниченка, щоб зрозуміти — як російська культура може вивалашити навіть великий талант.

Російська сирена грає на найменш відпорних струнах нашого серця. Вона небезпечна, гарна, зваблива — особливо для безхребетної слов'янської душі. Але недобре задовго ли-

шатися в її обіймах: вони розм'ягчують мозок, знесилюють мязи, обезвладнюють волю...

Наша література хвора. Нас довго годували своїм зіллям різні, часом великі, але все ж провінціональні знахарі з Москви і Ленінграду і замість вилікувати, викривили нашу психіку. Російське письменство з його культом безвілля і хаосу не дає в нас стверднути старому варязькому первневі, довкола якого кристалізувалася б сильна і відпорна на всякі чужі впливи душа нації. Коли наша література хоче цю душу оздоровити, мусить її перетопити в огні і залізі тої європейської культури, в якій виказувалася блискуча й міцна душа європейця, яка любить формувати життя по своїй вподобі...

Ця справа вже переступає вузькі рамки справи культурної, переходячи в питання нашого відродження, як нації взагалі. Погляньте на мапу, і вас здивує, що саме ті малі чи великі — все одно — землі відділилися від Росії і створили свої держави, в яких культури були зовсім чужі російській; Фінляндія, балтійські держави, Польща... Україна, де змагалися за впливи на нашу душу Захід і Схід, лишилася при Росії з карикатурою, замість „власної хати”.

Не визволимося політично, поки не визволимося духово. Поки не відчепимо від себе слизьких лап того спрута, що зветься культурою Сходу, а який забиває в нас самий нерв життя, охоту до нього.

„НАША ДОБА І ЛІТЕРАТУРА”

(накладом „Вісника” Львів 1936. Друковано перед тим в ЛНВ 1929, I)

1709—1939

1. Гучно-бучно готується Москва обходити двістатридцятьлітні роковини полтавської побіди царя Петра. Мабуть ще гучніше, ніж двохсотлітні роковини тої події обходив царат.

Відомо, що большевики канонізували „Олексієва сина”. Разом з Леніном він тепер на комуністичнім Олімпі, або краще сказати — Ленін є разом з ним — ще й з четвертим Іваном на Олімпі „єдиної і неділимої”. Петро I звеличений в „слові” — романі Ал. Толстого, він — є новітньою зіркою московського екрану. Радіо — популяризує його серед советських „Граждан”, а сотки наємницьких пролетарських пер займаються незабаром царехвальством, якого і царські письменники не посоромилися б.

Рівночасно знущається советська „общественность” над великим противником Петра. Мазепу представляють — ворогом працюючого українського народу, який заносив на нього свої жалі до царського трону; Мазепу представляють наймитом шведських інтервентів, він же ж був тим, що хотів зруйнувати братерську спілку обох народів — московського й українського. Для більшої успішности цієї шарлянтанської агітації — ніколи не забувають додати, що союзники Мазепи були — **король Карло і його фельдмаршали й генерали**, пишні ж титули московських оборонців народу — **царя Петра, князя Меншікова і ін.** старано промовчуються...

2. На жаль не можна сказати, щоби наш загал був зовсім неприступний для цієї пропаганди. Часто, підсвідомо, проти власної волі до нього вдираються ці — Made in Moscow — погляди. Не вільний від неприхильної оцінки історичної постаті великого гетьмана М. Грушевський, так само М. Костомаров, не кажучи вже про ес-ерівсько-радикальних бакунінців і прочих

оборонців „трудящого народу”. І в той час, коли навіть наші журналісти й редактори, що пишуть про Полтаву — напам'ять майже знають не дуже прихильний до Мазепи твір Костомарова, багато з них навіть не чуло про монографію Уманця, що вийшла перед війною на Україні і що — чудо в тодішніх цензурних обставинах — була пристрасно талановитою апологією Мазепи, як великого патріота; не згадуючи вже цікавих уваг ген. Юнакова в його праці „Велика Північна Війна” видрукованій в „Записках Военно-Истор. Общества”, теж перед війною.

В цій статті хочу звернути увагу читачів також на одну забуту — тепер шойно вигребану для ширшого загалу з під демократичного попелу — книгу, в якій знайдемо стільки цікавого матеріалу і думок про мазепинщину і взагалі про наш відвічний кривавий спір з Московією; книгу, на якій виховувався Шевченко і яку чужинець Пушкін прозвав „малоросійським Титом Лівієм”.

Це є „Історія Русов”. Цікава вона для характеристики нашої козацької аристократії XVIII віку і для розуміння тягlosti того історичного спору. Лишаючи на боці загадку авторства „Історії Русов” і часу її написання, можемо сміло твердити, що її думки і погляди — відбивають думки і погляди козацької старшини (сучасників Мазепи або мазепинців духом) — доби останніх 40-50 літ гетьманщини. Власне тої, над якою своєю перемогою обходить в цім році Москва. І які ж ці думки інакші від ідей драгоманівсько-інтелігентської нашої еліти, що прийшла на зміну козацькій! Які на-часі і свіжі!

3. Автор, для якого живою була ще ганьба полтавського погрому, зупиняється над **наслідками московського панування для України**: наслідки матеріальної і моральної природи. Навязуючи до „рогожки”, в яку загорталися „дарунки”, що висилав цар гетьманам, автор завважує: „а московські дари суть всі в рогожах, то неминуче й народ, живущий з ними, доведений буде до такої бідности, що вбереться в рогожи і під рогожи” (Історія Русов или Малой Россіи сочиненіе Георгія Конискаго, архієпископа Белорусскаго. Москва 1846, ст. 98). Пророцтво — що стало дійсністю за теперішнього „всеросійського” самодержця.

Вкладаючи свою думку в уста одної з найвидатніших наших історичних постатей, автор стверджує, що „в народі московським панує... рабство й невільництво”, та „що в них, **крім Божого та царського, нема нічого власного і не може бути**” (98). Ця його увага — антиципує ряд глибоких уваг на ту ж тему європейських письменників XIX віку, які основну

прикмету російської цивілізації, що відріжняє її від європейської, бачили в тім, що ні одиниця, ні ніяка верства, ні стани, ні міста, ні церква — не мали, випроваджених з свого власного права, привілеїв: ні особистої незайманости, ні станової чи провінційальної самоуправи, ні прав одиниці чи стану взагалі, ні права власности. Все — завдячували ласці царській і коли такі „права” набували, то — лише аж до відкликання... Там — органічна сполука власноправних суспільних сил. Тут — стан розпорошености й безправя. Система, яка на Україні ділала напوماцьки перед Полтавою, а по ній приміновалася в цілій своїй розтяглости, щоби за большевизму розвинутися до безприкладного цинізму. Її суть, так основно забуту нашим ХІХ віком, бачив ясно автор „Історії”.

4. Аналогію між тодішньою й нашою добою можна на підставі „Історії” простежити особливо в **методах імперіальної політики Москви на Україні**. Ця аналогія є нераз просто несамовита. Не маю на увазі — так часто згадувану розправу над мазепинцями царської Чека в Лебедині, де „тиранство і звірська лютість в жах приводили людську уяву”. Це була кара для отвертих ворогів. Поза ними були інші, укриті або лиш здогадливі. Як поступалося з ними?

Насамперед були це царські підніжки, але все ж „хохли”, яким не довіряли, як не довіряють подібним типам і тепер. Тоді були Галагани й галаганята, а тепер Любченки й любченята. І — важливо однакова була супроти них політика Москви...

Хоч галаганята і „дивувалися лагідности шведів”, які не робили таких насильств, як москалі, але що шведи „оскверняли середі й п'ятниці мясоїдженням”, то галаганята уважали їх за „нехристів”, „забирали в полон і доставляли цареві (разом з мазепинцями), за що давали їм **жалованіє, спочатку** — грошима по кілька рублів, а **наостаннє** — по чарці горілки, з поздоровленням: **спасибо — хохльонок!**” (204, 205, 209).

Яка знайома нам градація нагород за малоросійську „самотверженність” в службі цареві! Старалися галаганята: спершу — за кілька рублів, потім — за чарку горілки, нарешті — за спасибі...

А тепер? Коли їх було мало, нагороджували Любченків за службу самодержцеві посадами премерів чи прокураторів „української республіки”, або послів в Європі від УССР... Стало їх більше — зіпхнули до підрядних „народних комісаріятів”, або просто в „сексоті”. Дальше — лише дякували їм, аж нарешті — казали їм собі дякувати!

5. Тим, хто не афішував московського патріотизму, але якому не можна було довести ніякого ворожого вчинку, — тим злочини видумувалися й пришивалися. Тепер за большевизму, такі фігурують як „вредітелі” й „саботажисти”. Отже і цю методу не большевики видумали, і тут вони показалися невірними учнями царату... Коли — пише автор „Історії” — треба було ліквідувати таких мазепинців чи полуботківців, вини яких ніякими способами не можна було довести, їх в ”імянним указі царським, в Малоросії опублікованім”, покарали за ординарне „вредітельство”, а саме: що „ті вівці й барани дорогоцінні, яких цар спровадив з Шлеську і роздав був на утримання й годования на Україні, — що вони повиздыхали, але не з своїх хвороб, лише від недбалства й лихих замірів” отих полуботківців, які не про трудящий люд думали, лиш про політику — „про свої сейми та вибори” (230).

„Хохлів”-саботажистів карали — крий Боже, не за те, що були українці, лише — за нищення сталінських тракторів в ХХ ст., і — за нищення царських баранів в ХVІІІ ст. Подивугідна тяглість імперіяльних метод правління, традицій і політичної винахідливости.

6. Трагічніна була доля більш непевних, яких здушене завзяття ще не знати в який бік могло обернутися, якій енергії зараз треба було дати вихід, звязавши з собою злочином проллятої крові. І тут знову — несамовито однаково метода!

Хвильовий в „Я” (Романтика) — пише, що „єдина дорога до загірних озер” комуни — вела його героя через труп матері; лише піднісши на неї руку, міг український комуніст довести свою льяльність Москві... Той самий мотив у Сосюри, який мусить іти „на тихі води далекої комуни” не інакше, як „через кістки” свого народу... Так само українець-большевик в „Смерти” Антоненка-Давидовича: „І тоді — звіряється — коли перед очима зявиться їхня кров, коли кров повстанців... хоч раз впаде на мою голову, заляпає руки — тоді всьому тому кінець. Тоді Рубікон буде перейдено. Тоді сміливо, без вагань, можна буде самому собі сказати: — я большевик”... Звідки ця потворна ідея настирливо повторяється у трьох таких маркантних советських письменників, а може і в інших? Їх власна вона чи нав'яна ззовні? Мабуть нав'яна. І про це якраз свідчить автор „Історії Русов”, — свідчить, що й тоді домагалася Москва **таких самих доказів льяльності**, свідомо ставляла недошлих хитливих галаганят якраз на таку пробу. Читаємо там, як частини українського війська, за шведчини, були післані в Роменщину для укарання прихильного

шведам українського населення: „виправа на Роменщину мала дві політичні причини... одну покарати роменців за те, що прийняли до себе на квартири шведську армію..., другу — ВИПРОБУВАТИ, як на ПРОБНІМ КАМЕНІ, ВІРНІСТЬ І РЕВНІСТЬ ВІЙСЬК МАЛОРОСІЙСЬКИХ”, доручивши їм каїнову роботу. „І ці війська, неначе приголомшені й обезумлені, з зажмуреними очима і з скамянілим серцем руйнували... свою ж таки невинну братію” (213)... Як матір або повстанців — герої советських авторів. Те саме вимагала від них за Полтави, що й від героїв Хвильового, Антоненка-Давидовича, Сосюри за наших часів Москва, і так само сьогоднішні „приголомшені й обезумлені” цю роботу виконували. Чортівська метода Москви лишилася та сама, що двістатридцять літ тому. І та сама ціль: сплюгавити душу, оплювати її, спідлити — було в намірі Москви.

Не бачили тої методи представники теперішньої демократичної еліти, але так ясно бачили її мазепинці!

7. Яке мало бути відношення свобідного народу до цієї тиранії? На це автор „Історії” дає таку саму відмінну від передвоєнного покоління ХІХ віку відповідь. Супроти цих „кайданів рабства й неволі”, „лучше — аніж їх зносити — бути нам у **всегдашних бранях за вольность**” (99). Це голос поколінь Орликів, Гордієнків, Полуботків і Кальнишевських.

Проти кого мала вестися ця „всегдашня брань”? Ціла офіційна ідеологія драгоманівства уважала за недопустиму ересь — говорити про боротьбу з Московщиною, навіть у минулім. Добрий тон затрутого соціалістичним дурманом покоління позволяв говорити лише про боротьбу з царатом, з режимом. Борцем **лише** проти царату був Шевченко, борцем **лише** проти царату — був Мазепа... Якже ж інакше задивлявся на це автор „Історії”! В уста Мазепинця Полуботка — в його позвах з Петром — він вкладає ціле політичне „вірую”, яке міцно мусить шокувати недобитків демократичного століття. Коли пізніші демократи пятакали про галузки одного народу, він говорить про „наш **народ**” і (до Петра) — про „твій **народ**”. Коли демократи розводилися про вищість і висококультурність росіян, він свій народ ставляє далеко вище народу Петра, що „ледви вийшов з хаосу”, „смутного времени”, зі стану повного „нічтожества” і який він просто вважає за „мужиків” (229). А старшина у відповідь Мазепі (що відкрив їм свій намір спомогати Карла ХІІ), заявила, що „потрібна переміна їх положення і що не можна зносити призирство в землі своїй від **народу, нічим від них не ліпшого**, але нахального і скорого на всякі

зневаги” (204)... Мазепинці піднімали повстання не проти царя, а проти народу російського. Себе ж уважали не за касту лише, не за верству, але за народ, за pars pro toto, за аристократію, що представляла цілий народ, цілу націю, яку автор „Історії” відрізняє від люду. В їх очах їх боротьба з Росією не була — як політиків демократії — боротьбою **верстви з режімом**, лише **нації з нацією**, з яких українську — представляла козацька старшина, російську — цар. Не було в них теж і сліду „прометеїзму”. Горді на чини своєї нації, вони погірдливо відкидали претенсії Москви „уважати козаків за щось рівнорядне з лопарями чи камчадалами”.

І, треба завважити, ці слова не були лише словами. Хто уважно стежив за перипетіями полтавської епопеї, той знає, що за Мазепою була **майже ціла** — за малими виїмками — **старшина козацька**; хоч правда, з другого боку, що многі з здецидованих мазепинців цілим збігом подій (про які не місце тут говорити) були унерухомлені й перешкоджені виконати свій цілком виразний намір — піти за гетьманом.

8. І полтавський зрив мазепинців не був актом розпачі, ні необчисленим вибриком очайдухів. Хоч в їх споминах жила ще руїна, в яку попала Україна „від частих нашествій іноплеменників”, ставши ареною „всіх родів губительства і всесожження, обагрена й напоена кровію людською і вкрита попелом”, та все ж не відступали вони від думки „всегдашньої брани”. З покоління Розумовського глузує „Історія” за те, що „спокійно доживало подій” або „обітовання Отче звише”; зміну на Україні уявляє він собі не як еволюцію чи утопію-ідиллю, лише як день Божого гніву, як момент, коли кров проллята царем на Україні — „взищеться от рода сього”, і просить, щоб „зілляв Бог чашу гніву свого” на прокляту імперію (232).

Автор підводив підсумки Полтавщини, аналізував імперську політику Москви на Україні, її методи і „хвити”, перспективу запановання над „вольним народом” нової орди, матеріальної руїни і морального затруття, яке це пановання з собою несло. Формулював ряд постулатів української політики по-полтавської доби, підкреслював погорду представника цивілізованої нації — до петрівських зайд; означав боротьбу з ними як змаг народа з народом, змаг довготривалий, накликаючи Божий гнів і помсту історії за кривди і пролляту кров; реґабілітуючи тодішню провідну верству козацьку від закиду вузького кастового еґоїзму, доводячи — що ідучи за Мазепою вона „шукала лише свободи і ліпшого життя на власній землі

своїй і мала про те задуми, властиві всьому людству” (213).

Скільки розуму політичного мали ті наші предки, поки не звиродніли і не обернулися в „малоросійське дворянство”! Скільки блискучої спостережливості! Скільки проникливості в осуді і оцінці з’явищ! Скільки гордості на свою породу і скільки погорди до „нижчої” породи насильників! Скільки аналогій має та полтавська епоха з епохою, що наступила по тім, як Україну прилучено до імперії змонтованої Леніном. Аналогій, що свідчать про однаковість і незмінність метод „розбудови” петрової імперії і про неминучість змагу з нею, про неминучість гасла: „ми або вона”.

З „Історії Русов” визирає думка, що такий змаг — як кожний історичний змаг кожної нації — має тоді вигляди на успіх, коли веде його народ — не в бакунінсько-драгоманівському сенсі „вільних громад” татарських людей, — лиш в сенсі активної провідної верстви, що його представляє; не тоді коли ця верства вироджується в демократичну юрбу, або в просто посідаючу класу, яка людей і багатства краю „на свою правоту употребляє”, „в вечное і потомственное владеніє”, думаючи не про націю, а про службу „благополучній державі царського Величства”... Лише тоді, коли ця верства сповнена тою блискучою думкою, тою волею і тим патріотизмом, які навіть чужинця змушували в козацькій старшині бачити постаті, подібні до постатей Лівія.

(Вісник 1939, кн.7-8)

ЛЕНІН ЯК ТЕОРЕТИК „ПРОЛІТАРСЬКОГО” АСИМІЛЯТОРСТВА

**(В.И. Ленин — Статті и речи об Украине — Партиздат
ЦК КП(б)У, Киев 1936).**

Росії не бракувало теоретиків асиміляторства. За абсолютизму ними були Катков, князь Мещерський, Флоринський, за конституційного царату П.Б. Струве (бувчий марксист) і П. Мілюков. Це були доктринери февдального і буржуазного асиміляторства. Теоретиком „пролтарського” асиміляторства — став Ленін.

Видана партіздатом збірка його статей і промов з приводу українського питання, знайомить з складною аргументацією, яка, в очах нової правлячої верстви імперії, мала обоснувати „законність” і неминучість існування цієї імперії: мішанини народів-партії, запряжених до історичного возу народу-володаря.

Починаючи з 1900 року (заснування РУП), процес політичного протверезіння України пішов швидким кроком. Кілька літ перед війною ніодна російська партія не могла вже легковажити відосередкових змагань на Україні. Одні — чорносотенці — пропонували ті змагання здушити випробованою метою царату. Другі — ліберали (кадети) — думали зеднати собі помірковане крило української суспільности (його органом була кївська „Рада”) шляхом уступок культурно-національного характеру. Ленін подивився на справу ширше. Оком вправного політичного шахіста, він зараз побачив нову фігуру, що виступила з укриття на всеросійській шахівниці, обрахував — докладно, як йому здавалося — напрямом і силу її можливого удару в партії, яку розігрувано проти царату, — і рішив зеднати цю силу для себе.

Як незадоволення робітників з причини економічного гнету, як незадоволення селян з причини аграрної скрути, так і незадоволення українців з причини культурного і політичного гнету над ними, хотів він використати як величезний акумулятор енергії для боротьби з головним наразі ворогом своєї партії — з царатом.

Як геніяльний демагог, він не скупився на фрази й обіцянки. Чи впливало українське питання в думській debatі, чи на міжнароднім овиді (австро-російське суперництво), Ленін все виступав як „оборонець покривджених”, як прокуратор в розправі проти самодержавного уряду. Виступав проти українських „шовіністів”, небажаних опікунів України, яка, як він твердив, мала єдиного щирого й безкорисного оборонця в російським пролетаріяті, ну і в його вожді, Володимирі Леніні... Він ніколи не спускав з ока своєї основної мети: по-перше, взяти політичне українство „на буксир” партії і дрібними уступками зломити небезпечне протиросійське вістря політичного українства, наразі не дуже гостре, але яке могло з часом загостритися.

Коли забороняли Шевченкове свято в Києві, Ленін писав протестуючу промову для партійного посла в Думі. Виступав в обороні українських домагань в Думі єпископ Нікон, правда незугарно і наївно — але Ленін вже **відкрив** в нім конкурента, отже виступає проти нього, очевидно в інтересі самих українців... І тут же, мимоходом, зауважує, що „про національну культуру можуть говорити лише клерикали і буржуа. Трудящі маси можуть говорити тільки про інтернаціональну культуру всесвітнього робітничого руху” (ст. 225).

У Львові в 1913 р. відбувається всестудентський конгрес, з участю делегатів з Великої України. З одної сторони Ленін тішить, „що на всеукраїнським зїзді студентства у Львові виступили деякі соціалдемократи ...проти соціалдемократа Донцова, який запропонував зїздові резолюції про „самостійну Україну”. Тішить, що звилася „стаття централіста (В. Степанюка), що бореться з Донцовим і Ко”, бо „дуже важно воювати з націоналістами цього роду” (ст. 221-3). Але з другої сторони — бере того самого Донцова в оборону перед центральним органом кадетської партії; бо „Речь”, воюючи з українськими сепаратистами, уживає „лайливих слів з словника чорносотенців”; бо „можна і треба сперечатися з націоналсоціалами в роді Донцова, але підле цькування за „сепаратизм”, цькування людей, що не можуть боронитися, є остання границя безсоромности”. (ст. 222-3).

Хто знає, якими бідно-убогими методами боротьби виглядали оті кадетські цькування своїх противників, порівнюючи з методами большевиків і Леніна, — той не може не добачити в тій „обороні” лише звичайну демагогію. З нагоди цієї суперечки з „Реччю” і кадетами, Ленін відсуває край завіси, що заслонювала його власну шовіністичну ідеологію. Він каже, що всякий демократ (він тоді вдавав з себе демократа) повинен „боронитися за признання повної і безумовної рівноправності нації та її права на самоозначення”. Але — „можна триматися різних поглядів на те, яке — з точки погляду пролетаріату — повинно бути те самоозначення в кожному конкретнім випадку” (ст. 222-3). Блискуча формула для наївних! Альтернативна формула. Є мовляв, „нація” (А), є „право на її самовизначення” (Б), і наївний гадає, що як зложити ці дві величини до купи, то вийде щось величюго: $A+B=B$. І це В — легковірний українець розмалював собі в найяскравіших барвах. Та Ленін каже, що можна признати цю альтернативну формулу, але — „в конкретнім випадку”, підставити під А і Б такі величини, що з їх суми вийде або мінімальна, або відємна величина, або просто нуля — пшик! Ці „конкретні” альтернативні величини — під поняття „нація” і „самовизначення” і підставив пізніше Ленін з своєю партією на Україні. Засада лишилася незайманою, але „в конкретнім випадку” — вишов пшик... Бо під тими поняттями розуміти „з точки зору пролетаріату” — про це не рішав ніякий пролетаріат, лише безпомилковий інтерпретатор його волі В. Ленін, коли промовляв ex cathedra партійного зїзду. Багатьох наших земляків, що не розумілися на політичній математиці, це пізніше страшенно дивувало.

Вже тоді, ще до війни і революції, Ленін обережно кладе підвалини своєї асиміляторської теорії. Цілій суспільній еволюції диктує напрям розвій капіталізму, така була одна з догм марксизму. Капіталізм має дві тенденції: з одного боку веде до національного пробудження „історичних націй”, а з другого — „до зміцнення всяких зносин між націями, до злому всяких національних загат” (ст. 226). Яка ж супроти тих, так суперечних собі „тенденцій” капіталізму має бути національна політика пролетаріату? Ленін формулює її дуже просто: з огляду на **першу** тенденцію капіталізму — треба de jure, на словах, признати підбитій нації — всі управлення („вплоть до отделенія”), але з огляду на **другу** тенденцію — треба de facto, на практиці ще міцніше привязати ту націю до

нації пануючої. Так виглядає очищена від діалектичної казустики — формула Леніна.

„Світовоїсторична тенденція капіталізму” веде до „затирання національних різниць, до **асиміляції націй**” (підкреслення Леніна). Ця асиміляція — „є одним з найсильніших двигунів, що обертає капіталізм в соціалізм” (ст. 227). Звідки впливало би, що кожний хто прагне соціалізму, мусить стреміти до асиміляції націй? До такого висновку дійсно прийшов Ленін і тримався його до самої смерті. Але, як вправний демагог, очевидно не міг отверто виступати з програмою асиміляції. Це значило би засудити себе і партію на невдячну роллю конкурента чорної сотні. Отже треба було — **думати**: „асиміляція”, а **говорити** — що інше. Задача, здавалося б нерозв'язальна. Але від чого ж існувала „марксівська діалектика”? Від чого туман блискотливих фраз, якими так легко було дурити партійних туманів? Ленін розуміє так: ось існує, напр., в Америці — великий „млин, що перемелює національні різниці” — хутко всі імігранти стають американцями. „Хто не погруз в націоналістичних забобонах, той не може бачити в цім **процесі асиміляції** націй капіталізмом (моє підкреслення — Д.Д.) величавого історичного поступу, зруйновання національної заскоружлості різних ведмежих закутків”. Таких „ведмежих закутків” особливо багато в царській імперії. Очевидно до них, в очах Леніна належить і Україна. „Візьміть Росію і відносини росіян до українців. Розуміється, всякий демократ, не кажучи вже про марксиста, рішучо боротиметься проти нечуваного приниження українців і жадатиме їх повної рівноправности. Але було б цілковитою зрадою соціалізму... ослаблювати існуючі тепер, в границях одної держави, **зв'язок і союз** (підкреслення моє — Д.Д.) українського і московського пролетаріату” (ст. 228). На перший погляд — бодай з марксівської точки погляду — льогічно! Тимчасом в цім льогічнім ніби розумуванні — є звичайне, недопустиме в льогіці, шахрайство. Бо коли б Ленін правильний виводив висновок з власних преміс, він повинен би був сказати:

Соціаліст стоїть за „історичний поступ” і за соціалізм (перша преміса Леніна).

Асиміляція націй на річ пануючої — прискорює „історичний поступ” і є „одним з найсильніших двигунів, що обертає капіталізм в соціалізм” (друга преміса Леніна).

Ерго, всякий соціаліст повинен скріплювати асиміляцію. Але сказати **так** (льогічно правильно!) — він з оглядів полі-

тичної тактики, — боїться. Ось чому, лишаючи першу і другу премісу — робить несподіваний висновок:

Ergo, соціяліст повинен скріплювати („не ослаблювати“) — „**зв'язок і союз** українського і московського пролетаріату“.

Звідки тут взявся „зв'язок“ і „союз“? Про них не було мови в премісі. Ленін влітає їх тишком-нишком у висновок, роблячи звичайну логічну помилку.

Робити цей фортель він мусить, бо інакше завалилася б ціла будова його національної програми. Догматом цієї програми, її підставою є, що противниками визвольних змагань України були — дідичі і буржуї, одинока ж „суспільна сила“, що „здібна дати відсіч тим клясам“ — є робітнича кляса (з Леніном на чолі). „При перемозі став би неможливим національний гніт“ (ст. 229). Говорити, замість про „зв'язок і союз“ українського і московського пролетаріатів — про асиміляцію, значило б захитати вищезгаданим догматом, значило би ствердити правду: а саме, що не лише дідичі і буржуї, а й всеросійський пролетаріят, коротко — **цілий російський нарід** є носієм національного гнету на Україні; значило б ствердити невинігу для себе правду, що в світі основним фактом є боротьба пород, націй, не кляс. Признати цей факт, зробити логічний висновок з ленінських преміс, значило б висадити в повітря ціле штучне розумовання Леніна і цілу його ідею про шляхетну і чисту як голубка партію російського пролетаріату, яка має запровадити свободу і щастя на Україні...

Стиснутий в обценьках великого життєвого факту боротьби націй, Ленін dokonує чуд акробатики, щоби довести свою абсурдальну тезу. Тому знову і знову вертає до проклятого питання про асиміляцію, якої так страшенно в душі прагне, але яку не сміє подати українським читачам в голім незамаскованім вигляді. Він стверджує швидкий економічний розвиток Півдня, тобто України, що притягає з Московщини десятки селян і робітників в капіталістичні лятіфундії, в копальні, в міста. Факт „асиміляції“ в цих межах російського і українського пролетаріату безсумнівний. І **цей факт безсумніву „поступовий факт“**. Навіть тоді, коли — припускає він — між Україною і Московщиною перетягнути державний кордон, то — „і в цім випадку історична поступовість „асиміляції“ українських і російських робітників буде безсумнівна, як поступовим є факт перемелювання націй в Америці“ (ст. 229). І в цім розумованні така сама натягнутість, такий самий умисний туман. По-перше, в незалежній від Росії Україні, асиміляція зайшлого елементу відбувалася б на користь автохтонного.

На Україні ж — російській провінції, не відбувалася „асиміляція українського і російського пролетаріату” в якусь нову наднаціональну амальгаму, лише — **асиміляція українського пролетаріату на річ московського**. Це — є факт, а те що Ленін уважав фактом (чи хотів, щоб інші за такий уважали) — це фантазія, евфемізм, прикрашування шкідливого для нас явища, посолодження пігулки, призначеної для шлунків мало-російських марксистів. В першій випадку, замість асиміляції українського робітництва Ленін підсував його „зв'язок і союз” з російським. В другій — замість асиміляції українського пролетаріату на річ московського, підсуває він якусь фантастичну „асиміляцію українських і московських робітників”, коли — як сам прекрасно знав — про ніяку асиміляцію російського пролетаріату в тих обставинах, і мови не могло бути...

Там, де того було йому треба, Ленін умів бути дуже баламутним!

Ясніше виступає істотна думка Леніна в слідуючій уривку. Він обурювався, коли від нього жадали недвозначної, „так або ні”, відповіді на питання про відділення кожної нації” (ст. 233). Такої недвозначної відповіді Ленін дати не хоче і не може. Бо ця відповідь в кожному випадку підпорядковується іншій найвищій вимозі: „інтересам клясової боротьби” пролетаріату, „зміцненню своєї кляси”. „Всяку національну вимогу”, „всьяке національне відділення” оцінює він „під кутом погляду боротьби робітників” Росії (ст. 233-4). Іншими словами — Ленін має за завдання повалити в Росії клясу дідичів і буружа, **захопити владу** в імперії в імені нової упривілейованої верстви — московського пролетаріату і ту владу зміцнити. Коли якийсь визвольний, в тім числі і український, національний рух сприяє тому захопленню влади та її скріпленню він союзник! Коли ні — він ворог! Ось чому, коли — за царату — політичне українство виступало проти дідичів, воно було бажаним союзником. Коли стало виступати проти влади „пролетаріату” (ленінської партії), його монополію на владу, — воно стало ворогом, якого треба було нещадно нищити. Очевидно, з марксизмом це не мало нічого спільного, але за те з розумованням всякої правлячої верстви імперії, яка хоче утримати підвладні собі нації в стані вічної залежності. Коли „пролетаріат” (компартія) став володарем і паном імперії, інтереси цієї імперії, як цілоти, стали його інтересами, „інтересами пролетаріату”. А перед ними мусіли схилити голови всякі сепаратисти, мусіли підпорядковувати тим „інтересам” свої національні жадання.

З цієї точки погляду, зовсім не класовий, не соціалістичний, а загальнонаціональний і буржуазний визвольний рух китайців, турків або муринів — був для Леніна рухом „поступовим” і „революційним”. **Такий самий рух** український — рухом „реакційним” і „контрреволюційним”. Бо перші зверталися проти ворогів Росії, отже не колідували з „інтересами пролетаріату” — проти відновленої ним імперії. Несподіваними стежками може ходити марксіська „діалектика”!

Мандруючи плутаними стежками цієї „діалектики”, Ленін виходив з себе, коли його при тім перелапували на суперечностях (як це зробив напр. пок. Л. Юркевич). Ще більше лютився він, коли його штудерні методи „розв’язки” українського питання, якими думав зєднати собі українців — переймали в нього інші теоретики асиміляції, з буржуазного табору. Так напр. обрушився цілою фурією своєї красномовності на згаданого вже кадета (із малоросів) Мих. Могилянського, який доводив Ленінові, що — „критика рецептів Донцова нічого спільного не має з запереченням права націй на самоозначення”. Можна, мовляв, **теоретично** бути прихильником національного самоозначення, але **практично** поборювати його „нездорові тенденції”, бо „демаскувати останні, ще не значить заперечувати право націй на самоозначення” (ст. 240).

Це розумовання вивело Леніна з рівноваги, бо — було живцем скопійоване з його розумовань (**теоретично** признається право самоозначення „вплоть до отделенія”, а **практично** заперечується „вплоть до асиміляції”)... Ленін не любив, коли противник або конкурент послуговувався в грі хитрощами його власної „лавочки”.

Полемічна боротьба з тими конкурентами за впливи серед українців, зокрема полеміка з кадетами, — відсуває край завіси, якою Ленін заслонював дійсну причину своєї словесної великодушності супроти „права на самоозначення” українців. Він писав: „Кокошкін (кадетський публіцист) хоче запевнити нас, що признання права на відділення (нації), збільшує небезпеку розпаду держави... Саме навпаки: признати право відділення зменшує небезпеку „розпаду держави” (ст. 244) — повчає Ленін. Коли отже він проголошував словесне „право самоозначення” для України, то робив це з переляку перед розпадом імперії; переляку, який душив його може ще більше, як буржуазних лібералів. Він думав, що дрібні уступки (мова, школа) на річ українців, в супроводі голосних і милих висловів співчуття покривдженому (звичайно такому чулому на панську ласку) — вистане, щоб зліквідувати українське питання в ро-

сійській імперії. Такі були його мотиви українофільських виступів.

Боронячися перед земляками-патріотами з інших партій, перед закидом, що він працює над розпадом імперії, Ленін писав: „обвинувачувати сторонників свободи самоозначення, тобто свободи відділення, що вони заохочують до сепаратизму, така ж глупота, така ж облуда, як обвинувачувати прихильників свободи роздору, що вони заохочують до руйнації родинних звязків” (ст. 245). Увага влучна... Дійсно, гудити Леніна за це, що своєю національною програмою приготував розпад імперії, або хвалити його за те, що ніс кожній нації свободу і незалежність, — така сама „глупота і облуда” як приписувати сторонникам права розводу намір знищити установу подружжя... Втім випадку рішучо не була це вже вина Леніна, коли легковірні земляки наші не збагнули правдивої суті його свободолюбного фразерства...

Маси, на думку Леніна, добре розуміли „значіння економічних і географічних звязків, перевагу великого ринку і великої держави” (ст. 245). Тому „соціалдемократи є ворогами **всякого** націоналізму”, „противниками партікуляризму”, і взагалі тої думки, що „великі держави далеко успішніше, аніж малі можуть рішати задачі економічного розвою і задачі боротьби протлетаріяту з буржуазією”. Звідси був би льогічний висновок, що соціалісти всякими способами повинні боротися з сепаратистичними змаганнями націй, в тому числі і української, бо руйнують ті великі держави? Хоч цей висновок і був льогічний, але — не політичний. Бо він відразу відслонив би закланне обличчя большевизму. І тому, зараз по тираді, про велику вагу „великих держав”, Ленін додає: „але ми цінимо звязок (націй) добровільний, ніколи насильницький” (ст. 253). Мовляв, хоч ціль — не допустити до відділення, але методи соціалізму до осягнення тої цілі — чисто ідейного характеру: івалт виключається. Але в світі, на жаль, способи є річчю другорядною, підставовою — є ціль, бажання, мета, воля її осягнути. Способи ж міняються залежно від обставин. Які облесливі слова шепотів бідній дитинці вільшаний цар, але — коли та опиралася, скінчив знаним рефреном: „Und bist du nicht willing, so brauch ich gewalt”. (Не прийдеш по волі, то змушу тебе).

„Змушу” навіть тоді, коли б при цім чорти взяли марксівську „діялектику”, бо з того „принципіального” марксиста промовляв передовсім російський „барін” старого карбу, перейнятий ідеєю „третього Риму” над рікою Москвою, „дія-

лектика” ж марксівська була тільки маскою, яка крила перед легковірами вовчі зуби „добročинця”, — але це й показалося по жовтневій революції 1917.

З Леніна — хоч був він передовсім тверезий практик, — нераз вилазив книжковий міль, бібліотечний теоретик, який вхопивши якусь думку, мусів допровадити її аж до останніх логічних границь, чи це йому потрібно, чи ні. Тому слідом за фразою, що „маси” відчують „перевагу великого ринку і великої держави”, він додає: а „на відділення вони підуть лише тоді, коли національний гнет і національні тертя зроблять спільне життя цілковито незносимим, загальмують все і всілякі господарські відносини. А в таким разі інтереси капіталістичного розвою і свободи клясової боротьби будуть якраз по боці тих, що відділюються” (ст. 245).

Що б не думати про цей пасус, в нім — ніби ведений пророкою візією — представив Ленін якраз положення України під владою його партії тепер. Хоч, ясна річ, він того ніколи не признав би. Коли факти були йому невідгідні, він їх просто заперечував. Коли в нього приходило до конфлікту між доктриною, яка вимагала добровільности і практичними вимогами партії, що звалила на свої плечі тягар імперії, — зле на тім виходила доктрина. Тому він міг сто разів доводити шкідливість насильницьких способів анексії, але коли інакше не йшло (як у випадку України), він благословляв насильство. Тому він міг сто разів доводити корисність великих ринків, „поступовість” великих держав, — на практиці, коли цього вимагали інтереси партії і імперії, він виступав — і проти тих ринків, і проти тих держав. Як у випадку Криму і пр. Україна відділена від Росії — це з точки погляду марксівської „діялектики” зле. Крим — відділений від України, це з точки погляду тої самої „діялектики” добре. Корея, відділена від Китаю і прилучена до Японії — це зле. Але Зовнішня Монголія, відділена від Китаю і приділена до Росії, — це добре. Він крутив своєю „діялектикою” як той швець шкірою, або як царат законом: „закон — что дышло, куда поверни — туда й вышло”.

Подібне відношення практичного, національно думаючого політика до „діялектики”, до доктрини, коли вона оберталася ворожим до нього обличчям, бачимо наприклад і в Гната Дашинського. Роззлосчений доказами Рози Люксембург, що покликувалася на „історичний матеріалізм”, виступаючи проти незалежности Польщі Дашинський скричав на одних зборах: „Плюю я на такий історичний матеріалізм, який дозволяє чорногорським свинопасам на незалежність, а відмовляє цього права

двадцятькілька мільйонів народів”. (Nowy Dziennik 6.x.36) Ленін теж „плював” на власну догму, коли це було йому потрібне, лише про себе, не голосно. Перевага, яку давали своєму національному інстинктові Ленін і ППС, коли той інстинкт входив у конфлікт з марксівською доктриною, — її не знали многи з українських марксистів. „Вістник” вже цитував слова В. Левинського, який заявляв готовість українських соціалістів виректися навіть власної мови, коли „указ з Москви” доведе їм, що це є в інтересі пролетаріату і революції. Ці слова, порівнюючи з відношенням до своєї доктрини Леніна (і Дашинського) кидають яскраве світло на цілу духову пропасть між політиками з РКП(б) чи ППС і нашими дітьми від політики...

Коли вибухла революція, Ленін спочатку продовжував свою лінію української політики... Бо не він, ані його партія не були ще при владі, лише князь Львов, Керенський, Мілюков і інші „буржуї”. Отже завдання опозиції, як її розумів цей неперевищений ніким демагог, було цькувати правлячу верству за її безпринципність, насильство і пр. Очевидно, була і безпринципність, і насильство, і пр. зі сторони тимчасового уряду на Україні. Але пятнувати їх найменше був покликаний Ленін. З тою самою облудою він безнастанно повторяє, що не є „прихильником дрібних держав...” (дрібною була для нього і Україна); що прагне „союзу” з ними. Але стоїть за тим, щоб цей „союз” був „добровільний”. Україна повинна бути „союзником і братом” в „боротьбі за соціалізм”. Той самий ніжний спів вільшаного царя. І той самий страх за цілість імперії: „уступіть українцям — говорив кадетам — це наказує розум, бо інакше буде гірше, силоміць українців не втримаєш, лише розлютиш. Уступіть українцям і ви відчините шлях до довіря між обома націями, до братерського їх союзу як рівних” (ст. 272).

Але ось уряд Керенського паде, з опозиційної — большевицька партія стає правлячою. І в цей момент, коли, під натиском своєї розбурханої національної стихії, Центральна Рада посміла виступити проти „братерського союзу” з Росією Леніна, цей останній нагло міняє стиль. В зредагованім ним маніфесті Совіта народніх комісарів Московщини, Ленін щераз підкреслює, що признає „народну українську республіку” і „її право цілком відділитися від Росії” (ст. 277). Але — не може погодитися з тим, що ця **суверенна** республіка не хоче робити такої внутрішньої політики, яка мила Москві. Не може погодитися, що Центральна Рада відмовилася скликати краєвий зїзд укра-

інських совітів; не годиться на те, що взагалі Центральна Рада — „не признає совітської влади на Україні”.

Через ці злочини „не може московський Совнарком визнати Раду, як правного представника трудящих і визискуваних мас української республіки”.

Казанська льогіка „геніяльного Ільіча” отже визнавала право суверенности України лише остільки, оскільки вона ставала „добровільним” васалом Москви. Коли Україна робитиме волю Москви, коли уникатиме конфліктів з „братнім народом”, коли потуратиме йому в усім, — хай собі матиме бутафорії самостійности.

Так цілком льогічно — не з точки зору марксизму, але російського імперіялізму — прийшов Ленін до боротьби з Центральною Радою. Бо як він думав — „лише совіти української селянської бідноти, робітників і вояків, можуть створити на Україні владу, при якій зударі між „братніми народами” будуть неможливими” (ст. 279). Ленін числив на те, що позбавлена своєї правлячої верхівки (інтелігенції), Україна потульно — як він думав — і легко обдурюваного селянства і напів — змосковського міського робітництва і вояцтва, така Україна не буде місцем ніякого „зудару між братніми народами”. Навпаки, один „братній нарід” (нарід Леніна) цілковито загнуждає другий, а другий — „добровільно” дається загнуждати. І марксівська теорія буде врятована (право на самоозначення), і уникнеться не вигідного здійснення цього „права”... В теорії — „розвід” дозволяється. Але — „розвід” України з Росією — шкідливий для Росії (офіційно: для „поступу”, „інтересів пролетаріату” і пр.), отже — в данім конкретнім випадку „розвід” не дозволений. Навпаки „розвід” Криму з Україною — корисний для Росії (офіційно: для „поступу” і „клясової боротьби пролетаріату”), отже в данім конкретнім випадку „розвід” не тільки допустимий, але й бажаний...

Я вже зауважив вище, що Ленін колись обрушився на кадетську „Речь” за те, що вона робила розрізнення: можна бути за право націй на самоозначення **взагалі**, але в **конкретнім випадку** виступати проти „нездорових тенденцій” поодиноких сепаратистичних рухів. Картаючи кадетів, Ленін пізніше сам пішов тою стежкою. Таке притрапилося йому і вдруге. Центральна Рада зажадала від тимчасового російського уряду заяви, що він — „не проти права українського народу на автономію”. Уряд Керенського відмовив цієї заяви, бо, мовляв, не можна таких справ рішати перед скликанням всеросійських установчих зборів, без порозуміння між „братніми народами”,

одностороннім актом. Жорстоко скартав за це Ленін міністрів Тимчасового уряду. Але ось Тимчасовий уряд падає. Урядом стає тепер совнарком. Україна зачинає творити свою армію, відкликаючи українські частини з фронту. Що робить Ленін? **Те саме, що перевернутий ним буржуазно-демократичний уряд.** В маніфесті з грудня 1917 до Центральної Ради совнарком, протестує проти „самочинного” творення української армії, бо є це „акт односторонній”, не опертій на „обов’язливим порозумінні урядів обох республік” (ст. 277). Аргументація, вкрадена живцем від кадетських буржуїв.

Політичне положення має свою власну льогіку, міцнішу від льогіки марксівської „діялектики”!

По розриві з Центральною Радою, спершу положення вивисувалося корисно для большевиків. Совітські відділи переходять на територію України, займають Луганське і Дебальцево, і Ленін з тої нагоди (ст. 283) пересилає Антонову-Овсєєнкові, теперішньому катальонському генерал-губернаторові, що перевів наступ, свої „найгорячіші привіти і два „ура” („ура” і „ура”) — „привіти” і „ура” для армії, яка гвалтом вдерлася на територію нації, що скористала з „права на самоозначення”; привіти від того, який ще недавно заявляв, що прилучення України він розуміє, як акт „добровільний”, а ніколи „насильницький”...

Але положення щєраз міняється. Большевиків, з їх діялектикою, самоозначенням і з армією — викидають з України. Центральна Рада знов у Києві, звідки 2 квітня звертається до совітської Росії з пропозицією миру. І Ленін, той самий, який не хотів визнати Центральної Ради, за те, що не дозволяла на організацію совітів на Україні, — тепер відповідає Раді згодою. Як делегацію на мирові переговори посилає Сталіна, Раковського і Мануїльського (ст. 290). Діялектика сили, як показалося, найскоріше трапляла до переконання вождя російського комунізму. Перед обличчям цієї діялектики, замовкали і „інтереси поступу”, і „інтереси пролетаріату”, і вимоги „великих ринків”, і великої держави”. „Геніяльний діялектик” відразу збагнув, що його атути биті, що його казуїстика дістала в лоб і що треба з нею схватися.

В цім теоретику — кажу це щєраз — сиділа передусім людина, яка тверезо дивилася на факти, яка, коли й дурила інших фразами, сама ніколи не піддавалася їх сутєстії, знаючи їм правдиву ціну. Дуже характеристична під цім оглядом доповідь Леніна про зовнішню політику на засіданні ЦВК і московського совіта 14 травня 1918. Положення було тяжке

для Росії. На Україні були німці. Невідомо, яку границю України ще будуть змушені признати Совіти. І ось в такій непевній і тривожній для РСФСР ситуації з'явилися коло Леніна дорадники, які казали, „що цю непевність легко усунути, треба лише отверто зажадати від німців дотримання берестейського договору”. Ленін зідливо глузує з тих партійних політиків: „вони забувають, — казав він — що спочатку треба перемогти, а потім жадати чогось. Коли ви не перемогли, ворог має змогу зволікати з відповіддю і навіть зовсім не відповідати. Такий закон... війни” (ст. 300).

Рішення всякого питання клав він, як реальний політик в площину сили. І ціла його національна політика на Україні, у суті речі, прямувала до одної однісінкої річі: ослабити нашу силу, дезорганізувати нашу верхівку і наші маси морально і політично, заломити в них дух спротиву і боротьби. Тим найвніщими виглядали політики типу Винниченка, Григорієва і пр., які поважно бралися дискутувати з Леніном про суть різних гасел, як „інтереси пролетаріату”, „справа революції”, „самоозначення націй” і прочих. Коли московський диктатор в душі лише кпив із тих гасел, і з наших бідних марксистів.

Ще драстичніше висловився Ленін 1918 р. в одній полемічній статті проти Каутського: „Було б розуміється приємніше, — коли б ми просто війною повалили Вільгельма і Вільсона. Але це маячення, бредня. Скинути їх зовнішню війною ми не можемо. Але посунути наперед їх внутрішній розклад ми можемо” (ст. 302)... **Посунути наперед розклад противника**, ось про що ходило йому — в усіх випадках, і коли йшло про боротьбу з Україною. Теорії, доктрини, їх товмачення, цитати з Енгельса і Маркса — це все були знаряди, щоб досягнути основну ціль: повалити противника. Це бажання — ось був його *primus mobile*, а зовсім не тріумф тої чи іншої ідеї, „визволення трудящих”, „царство соціалізму”, і пр., як думав не один з його противників, для яких забракло в Бога розуму.

Маючи часто якраз таких противників перед собою, він так нехтував ними, що майже сам підставляв свою болючу сторону під удари противників, коли б вони вміли дивитися, і — вдаряти.

На однім вічу 13 березня 1919 р. він говорив: „Тепер Україна визволяється від німецьких імперіялістів, які хотіли вивезти з України 60 міль пудів збіжжя, а вивезли всього лиш 9 міль. Ми маємо тепер совітську Україну. А совітський уряд на Україні, у відношенні до нас, коли повстане питання про збіжжя, не зажадає лихварської ціни, не буде спекулянтком...

І український уряд сказав: „наше перше завдання — допомогти голодуючій Півночі”. Запаси збіжжя на Україні велетенські. **Взяти** все відразу не можна... Стогін несеться з боку українських товаришів, що нема людей, що нема кому організувати совітську владу... Київ не пролетарський осередок... Обсудивши це положення в центральнім комітеті **нашої партії**, ми поставили собі завдання — спочатку зробити все, щоб зорганізувати апарат на Україні і взятися за роботу лише, коли буде зброя в руках і буде апарат, а на 1 червня дістати за це 50 міль. пудів збіжжя” (ст. 307-8, підкресл. мої — Д.Д.).

Ось промова, яка цинізмом мабуть не знайде собі рівної! Кожне слово говорить в ній цілі томи — про той *primum mobile*, який диктував диктаторові його українську політику: і похвали „українському” урядові, що складався з марних креатур наставлених з Москви... І такі вирази, як — „ми **маємо** Україну”... І сум, що **взяти все**, на жаль, не можна”, що обдерти до гола Україну на жаль не вдасться... І признання, що те обдертя України постановляє одностороннім актом „центральный комітет **нашої партії**”, себ-то партії російської... І радісне ствердження — що „український уряд” з чисто альтруїстичних мотивів, своїм першим завданням уважатиме поспішити з допомогою голодній Московщині... І признання, що аби ця допомога була дійсною, треба аж тоді „взятися за роботу”, „коли буде зброя” без якої не забрати збіжжя від альтруїстів „братнього народу”... І, нарешті, капітальні — 50 мільонів! Німці були обридливими імперіялістами, гнобителями України за те, що **хотіли вивезти** 60 мільонів, Москва — була визволителькою через те, що **вивезла** 50 мільонів... Це розперезаність, якої треба довго шукати в історії заборчих народів.

Метою національної української політики Леніна було отже: „мати” Україну”, а в ній „апарат” своїх фактотумів, щоб „взяти” з неї якнайбільше і то задурно — „не по-лихварськи”. Ось, що лежало на споді цілої казуїстики його національної програми з її „заскорузлими ведмежими закутинами”, які повинні злучитися з Московією; з його „світово історичною тенденцією капіталізму”, яка веде до „великих ринків і великих держав”; з його „добровільними, ніколи насильницькими звязками” народів, з „міжнародною солідарністю пролетаріату” і прочими квітками його теорії.

Таке саме було відношення Леніна і до Донщини. В тій самій промові, тим самим тоном Катерининського фельдмаршала, що радісно повідомляє про взяття якогось Туртукаю, він говорив: „крім України маємо ще інше джерело — Донську

область. Там перемоги червоної армії створили вже чуда... Від визволення пролетаріату „своей собственной рукой” — до солдатні і „визволеної” країни як „джерела” багатств заборчого сусіда. І далі: „Що це значить? Це значить, що ми підійшли до вугля і до збіжжя, без яких погибаємо” (ст. 308).

Не до одної його тиради про „самоозначення націй” про їх „братерство” і „солідарність пролетаріату” — можна було б додати оте: „що ж це значить?” І так само відповісти: це значить, що „пролетаріат” і його пророк потребують вугля і збіжжя...

Але це ще не було те високе. Це, яке вмів брати Ленін відносно українського народу. „Діалектика” була добра, поки знаходилися такі, що давали себе нею дурити. Але на Україні — мимо легковірності соціалістів — ця „діалектика” спіткалася з відруховим і грізним протестом мас. Супроти яких — мов у стіну горох — розбивалися всі фортели казуїстики. Був момент, коли диктатор чувся вже „наприкінці своєї латини”. І в такі моменти — він удавався до своєї *ultima ratio*, до тих „метод” розв’язати українське питання, до яких удавався і царат.

Справа з „добровільною” допомогою „півночі”, мабуть не йшла так гладко, як це виглядала доктрина „солідарности трудящих”. І ось, вже при кінці травня 1919, Ленін депешує „українському” Совнаркому: „декретуйте і проведіть в життя повне розброєння населення, **нещадно розстрілюйте на місці** за всяку укриту рушницю. Основне завдання хвилини — рішуча перемога в Донецькій басейні, відібрання всіх рушниць зі сел” (ст. 313 — підкр. мое-Д.Д.). Стара метода — так колись жорстоко висміювана самим Леніном — метода царського генерала Трепова — „патроноф не жалеть” (не жалувати набобів), — ось чим мали бути зцементовані тепер „зв’язок і союз українського і московського пролетаріату”.

Коли на Україні з’явився Врангель, Ленін видає 2.IX.1920 відозву „до незаможних селян України”: „пам’ятайте, що справа йде про рятунок ваших родин, про оборону селянської землі і влади” (ст. 349). В цій відозві, як і в інших, яскраво просвічує демагогія диктатора. Він кличе селян до оборони „селянської” землі, щоби потім цю селянську землю сконфіскувати для російської держави! Кличе до оборони родини, щоби потім ту родину зруйнувати, присвоївши московській державі монопольне право розпоряджати тілом і душею української дитини! Кличе до оборони „селянської влади”, щоби

потім проголосити і перевести в життя гасло, що найважливішою річчю є — „інтереси пролетарської диктатури” і „кермуюча роля пролетаріату відносно селянства” (ст. 336).

Суттю української політики Леніна було: вбити клин між масою народу і його верхівкою, компромітуючи останню перед першою, як їй ворожу: політика Петра I-го і його батька. В тій цілі старався заогнити соціалні апетити тої маси та її домагання (згори готуючись їх не сповнити), — щоби представити себе і свою партію, партію чужинців, як одиноких оборонців широких мас.

Неначе давніші слов'янофіли, намагався він дати конгломератові народів російської імперії — одну велику надію, яка понад мовні і релігійні різниці — громадила б їх довкола осередка слов'янщини — Москви. Лише що замість „визволення слов'ян” (від українських „дуків”, турецьких султанів і австро-мадярських „февдалів”) — висунув „визволення трудящих” — але — в обох випадках — „визволення” від власної національної еліти, щоби перевести їх під протекцію еліти московської. Хто виступав проти Москви — виступав проти інтересів великої цілоти, „слов'янства” або „пролетаріату”, супроти такого законні були всякі репресії, аби „підійти до вугля і збіжжя”, аби відреставрувати імперію, відтворити спільне, одне для всіх народів „отечество”, щоби створити „один совітський нарід”, який однаково б хотів і ділав, — щоби через асиміляцію державну перейти до асиміляції культурницької. Ось був головний двигун національної політики Леніна на Україні.

Я вже згадав, що цей „пролетарський” асимілятор позичав деякі ідеї в кадетської партії, деякі методи — в слуг царату, Як показується, він позичав у російських монархістів навіть основне заложення, основний мотив своєї національної політики на Україні. Він писав: „ми противники національної ворожнечі... важна керуюча роля пролетаріату відносно селянства, далеко менше важним є питання, чи Україна буде окремою державою чи ні” (ст. 343, 349). Іншими словами — найважливіше було: знищити почуття ворожості українців проти Москви і — мати фактичну владу на Україні. Себто — демобілізація духовна і демобілізація фізична України. А бутафорія — український „уряд” (який творив би волю Москви), мова (Винниченкові він обіцяв навіть дві мови за визнання московської влади на Україні) — це було другорядне.

Так само писав монархіст Шульгін. Уступ, який мабуть вже „Вістник” цитував, але який в данім звязку набирає осо-

бливого значення. Шульгін волів Україну, але — „русскую” державу (як Баварія була німецькою), аніж як звичайну, — але **українську** — провінцію Росії. Бо — „король Мало-Русі завше врешті — решт добалакається з всеросійським монархом, як добалакалися численні німецькі королі з Гогенцолернами. Але коли український нарід почуватиме себе зовсім окремим народом, то цей нарід врешті-решт зробить жорстоке повстання. Бо нащо ж жити тридцятьмільйонній громаді зовсім самостійного народу несамостійним життям?” З Україною, національно ворожою Росії — „всяка федерація є марноц”. „Коли населення півдня почуватиме себе малоросіянами, тобто росіянами, воно, навіть творячи свою місцеву південну культуру і користуючи повною свободою в своїх внутрішніх справах, буде твердою опорою єдиної російської держави. Але з хвилиною, як ця свідомість затратиться, нарід чорної землі і білих хаток... стане кублом зради, стане тим, що „запхає ножа в спину” імперії при першій нагоді. Не форма співжиття з Московщиною найголовніше в українським питанні, головне — утримати південно-російське населення в свідомості своєї російськості” (В. Шульгін — „Ненависть или примирение”. Возрождение, 13. січень 1927. Париж). Точнісінько так як цей монархіст, ставив українське питання і Ленін. Головне — не форма співжиття України з Московщиною. Суть, — щоб населення України „почувало себе малоросіянами”. Суть — знищити в українських масах почуття — спершу політичної, потім етнічної, „ворожнечі” з одної сторони, а з другої сторони — прищепити їм почуття приналежності до єдиного цілого: там російського, тут — совітського народу... Головне — перевести за всяку ціну **асиміляцію** України. Україна має бути (з мовою!) українською, але українство мислилося в сенсі регіоналізму.

Давніше конечність асиміляції „аргументувалось” — „географічною єдністю”, спільним слов'янським походженням, теорією „трьох Русей” і пр. Ця аргументація завалилася разом з царатом. Завданням Леніна було заступити — збанкрутовану асиміляторську ідеологію — новою. Обіцяти і дати все, лише щоби українці визнали гегемонію духову і провідницьку („влада”) росіян, щоб дали собі вирвати той первень, який є суттєвим для нації, щоб виреклися почуття ворожості і ненависти до Москви; зробити так; щоби „нарід чорної землі і білих хаток” перестав бути „кублом зради”, вирікся своєї національності і засимільований став „підпорою російської державности”, підмурівком імперії. Цьому завданню мала служити теорія „солідарности трудящих” незалежно від національності.

Подібна спроба царату скінчилася безприкладною катастрофою. Від нас залежить, щоби і сплягійована в царату ідея Леніна скінчилася такою самою катастрофою.

При всім тім є річи, яких можна було б повчитися в Леніна. Є ними: холодний реалізм думання, вірність основним — імперським — правдам своєї нації і вимогам її могутности, підкреслення моменту влади, погорда до фрази, виключна увага на факти і суть річей, ну і рішучість переведення своїх ідей. Ми не можемо похвалитись, щоб багато мали політиків, які ці якости посідали б.

Признаючи Ленінові ці риси, яких варта набрати і нам, не роблю його апольогії. Бо до нього самого відніс би слова, сказані ним в 1914 році на адресу своїх противників з табору монархістів і кадетів: „Ніхто не винен тому, що він родився рабом. Але раб, якому не лише чужі стремління до власної свободи, а який виправдує і прикрашає своє рабство (напр. називає задушення... України... „обороною московської вітчизни”), такий раб викликає законне почуття обурення, погорди і омерзіння, такий раб — є „холуй і хам” (ст. 258).

Дуже добре сказано!

МЕРТВЕЦЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ (Від червоної зірки до чорної сотні)

Недавно писала совітська „Правда”: „В Суздалі, на території бувшого Спасо-Єфимівського монастиря поховано славного російського полководця князя Д.М. Пожарського¹⁾... В 1885 йому поставлено там пам'ятника. Три роки тому, невідомо чому, пам'ятник Пожарського знищено”.

Невідомо чому? Но, мабуть тому, що в пролетарській республіці не повинні стояти пам'ятники князям і царям. Тому, що герої імперіялістичної Росії не є героями нової Росії. Тому, що... Таких „тому, що” можна було б навести без кінця. Але — не в теперішній стадії „великої російської революції”.

„Духмяна епоха” (бідний Хвильовий!) — відшуміла. Віддзвеніла романтика. „Зіли сукини сини революцію” — зіли на приказ „улюбленого вождя народів”. Зачинається „будівництво”, а з ним воскресення мертвих. „Ночной смотр”: „із гроба встають барабанцік” — старий довбуш Петра, Катерини і Миколи I-го. І під гуркіт бубна воскресають мерці: князь Пожарський, фельдмаршал Кутузов, якому ставляється пам'ятник на полі Бородіна і якого наказують славити майже на рівні з Леніном; встає Петро I, бо він же ж робив „спроби цивілізувати тогочасну Росію”; встає Іван Калита, бо — „великою помилкою є недоцінювати поступове значіння збирання російських земель”; встає великий князь Александер Невський, що на Чудськім озері відкинув „від російської границі німецьких лицарів-„прохвостів”. Встають отці пустельники, що сіяли „дурман для народу”, встають Гермогени й Филипи, бо хри-

---

¹⁾ Що в „смутное время”, перед вибором першого Романова врятував незалежність Московщини.

стіянство колись теж було „елементом поступу” і принесло Росії „високу візантійську культуру”; стає „тишайший” цар Олексій, теж заслужений для пролетарської вітчизни, бо за нього „перейшла Україна під владу Росії¹⁾. Встає „великий історик” російський, звеличник князів і царів — Ключевський, якого „Курс”, „яскравий вираз великодержавного націоналізму московської буржуазії”, удостоївся за це поновного видання в СРСР в 25.000 примірників²⁾. А за Ключевським — вже мерехтить тінь незабутнього Іловайського, другого царславного історика, який затроїв душу неодного покоління росіян та „іногородців”, тромтадрацькою ідеологією московського імперіялізму. Встають мерці — контрреволюціонери, буржуї, графи, князі — прості, „світлейшіє” і великі, „царі і попи” і їх слуги; примари давнини вилізають з усіх закутин кремлівського палацу — і на помах чудодійної палиці Сталіна — громадяться довкола старого трону нового деспота.

Genus Loci старого Кремля без решти полонив мозок „геніяльного воджя пролетаріату”, тягнуци на старі шляхи...

А до порожніх труп — складаються трупи нових мерців: старих большевиків-ленінців, героїв громадянської війни, мрійників-інтернаціоналістів. Спускається тяжке віко над ними і над давніми революційними божками, яким задекретовано спати непробудним сном: над Стенькою Разіном, над Ємелькою Пугачовим, недавніми героями „рабочекрестянської революції”; і над стрільцями Петра, бо їх „реакційні рухи” були направлені проти царату; над учасниками великих „неорганізованих вивольних рухів несвідомих селян”...

Революція вступила на нові тори. Регабілітується царська історія („сабіраніє земель”); регабілітується царський імперіялізм („цивілізаційна місія” Петра на Україні). Регабілітується царський націоналізм — під маскою „правдивого інтернаціоналізму”, основаного на „гордості за свій народ”. Регабілітується шовінізм російський і ксенофобія — тепер „священна ненависть до ворогів і палка любов до своєї батьківщини”, єдиної і неподільної. Регабілітується „русскій народ”, що як „советський”, включає в себе всі інші „галузки” — від молдованина до Фіна; який не „скорився нічим чужоземним

1) Постанови жорі, урядової комісії для конкурсу на найкращий підручник історії СРСР для сер. школи. „Гудок” 22.VIII.1937.

2) „Правда” 15.8.1937.

силам ні порядкам", який „роспібал і атшвирівал ворожі полки і орди", який „жив всіма задумами передової людськості", який в усе „вносив своє рідне, органічне: розмах і **напористість**!) — народ над народами.

Регабілітується апокаліптичний звір, що показав був свою огидну пащеку в останні роки царату, колишня царська Чорна Сотня небіжчика Столипіна. Підла і цинічна в задумах, галпасницька в звичаях, нікчемна в засобах, захланна в забаганках, нахабна в тактиці самозакохана в ідеології, труслива і зла в душі, туподумна, заздра і облудна. Встає такою, якою вона з'явилася — як відтрукта на революцію 1905 — в постатях Крушеванив, Пуришкевичів, в організаціях „Двухглавого Орла", „Союза Руссако народа" і т.п. Лише „на червоно".

Неначе по довгій пиятиці, большевики схаменилися, здивовано розглядаються по сплюндрованім льокалі і, зникаючі, чухають потилицю. „Невідомо чому" — повалено пам'ятник Пожарському... „Невідомо чому" замість Пушкіна, поставили Маяковського. „Невідомо чому" — розторощено трон... Запаморочення минуло і ось перед нами встає — наспіх змонтоване — марево миколаївської, гоголівської Росії, з її Сквозніками-Дмухановськими, Аракчєєвими і Фельдсгерами, з „благоденствієм" усіх язиків, з старим „вірую", що нам „доказиває ясно" — не конечність соціальної революції, а „неабхадімась самовластья і прелесті кнута". Марево, здавалося б, навіки виригнуте з себе „новою Росією". Тепер вертає пес на блювотини свої. „Смутное время" скінчилося. Росія знайшла нову форму правління, за якою тужила — нову чорносотенну конституцію, бо — „російський народ — писав Лермонтов — скоріше знесе жорстокість і пиху свого володаря, ніж його слабість... Він згоден служити, але хоче пишатися своїм рабством", своїм тираном.

Та слабість, а не що інше, коштувала трона останньому цареві. Скріпити центральну владу, а не робити пролетарську революцію — гадали большевики з допомогою нових сил, нової ідеї, нового патосу.

Але патос видохся, ідея вивітріла. Не вдалося їй — як яacobініям чи гітлерівцям — надихати собою імперські партикуляризми, спрямувати знову до центру їх відосередкові сили. Поваливши Романових, большевики з жахом побачили, що

---

1) Промова В. Вишєвського на II міжнар. Зїзді письменників, „Извєстия" 20.7.1937.

повалили й їх діло — імперію. Прогнали її старі стовпи, думали її підперти новими. Прогнали нові, і ось, з історичного смітника знову витягають старі. Стинаючи голови учням Леніна, червоний синедріон рішив завернути назад.

Але рахунок був кепський. Можна було тиранізувати, заголоджувати людей і мільйони слати на страту в ім'я — ще в 1917-20 грізного своїм розмахом і ідеологією комунізму. Але мордувати мільйони чи тягти їх за собою, особливо ж „іно-родців”, в ім'я князя Пожарського і Кутузова, в ім'я Іловського, в ім'я остаточно скомпромітованої формули — „правосла-віє, самодержавіє і (російська) народність”? В ім'я голої „напорістости”, голих кличів — „расшібат” і „атшвіривать”? — це не могло вдатися. Із зіджених молями реквізитів царату, що їх відсвіжує Сталін, не зробити плаща володареві, ні прапорів новій імперії. Це лиш матеріял на халати для блазнів або сорочки для божевільних.

Кожний обсерватор цього „ночного смотра”, нічної дефі-ляди, мусить чути як нещасливий Квітчин Нечипір, що з-п'яна попав на мертвецький Великдень у церкві, повній небіжчиків: куди не гляне — усе мерці, такі що недавно повмирили і такі, що він ще тільки їх зазнав”. І замість Сталіна, Молотова, Кагановича — стирчать перед очима знані страхопуди — навіть не Кутузових, а героїв чорної сотні — Крушеванив, Савенок, Пуришкевичів, Столипінів. Ціле чесне товариство кричить, рухається, співає, і кадить собі взаємно, робить віче, виголошує промови, відправляючи свою чорну мессу, але замість могут-ньої мелодії — чути лише, як голови мерців „риплять на кістках, наче хвіртка на завісах”.

Мертвецький Великдень кінчиться. Незабаром заспівають треті півні. А тоді — ніщо вже не стримає розпаду євразій-ського Китаю, що носить напушену назву — СССР.

ТОГО Ж САМОГО АВТОРА: МОДЕРНЕ МОСКВОФІЛЬСТВО, Київ 1913.

...Українці починають голосно говорити, як це робить Донцов і товариші, що всяка надія на Росію — утопія, то лишається шукати рятунку тільки в сепаратизмі... Бійтесь його! Коли ви будете продовжувати вашу політику, Донцови будуть числитися не одиницями й не десятками, а сотками, тисячами, міліонами.

...Ми бачимо течію сепаратизму, яка народжується, взірцем котрої є брошура Донцова.

(З промови лідера конст.-демокр. партії, П. Мілюкова в Державній Думі, 19 лютого 1914).

...Брошура Донцова це пристрасний протест проти національного „гермафродитства” значної частини української інтелігенції і проти її рабського ідолопоклонства перед російською культурою.

(„День”)

...Донцов закликє вийти з аполітично-культурно-національно-сентиментальної закостенілості й збудувати ясну програму української політики.

(„Wiek Nowy”)

З ПРИВОДУ ОДНОЇ ЄРЕСІ, Київ 1914.

...Д.Д. старанно підкреслює те, що справдилося під час нинішньої війни, що український рух набирає міжнароднього значення.

(„Шлях”)

СУЧАСНЕ ПОЛОЖЕННЯ НАЦІЇ І НАШІ ЗАВДАННЯ, Львів.

(Реферат виголошений на 11-гому всеукраїнському студентському зїзді, в липні 1913 році у Львові).

...Цю річ належить трактувати, як першу ластівку самостійницьких стремлінь серед українців в Росії.

(„Крутыка” Краків)

...„дуже важно воювати з націоналістами цього сорту” (як Донцов) „який запропонував зїздові резолюцію про самостійну Україну”.

(В. Ленин — „Статьи и речи об Украине”, Партиздат Ц.К.КП (б)У, Киев, 1936).

...Відірвати полудневу Русь від Росії, пірвати всякі звязки з нею, проголосити повний політичний сепаратизм — ось реальний і конкретний ключ під теперішню хвилю після думки найбільш радикального ідеолога політичної самостійности України.

(„Прикарпатська Русь”)

...В нашому громадянстві мусли зявитися сепаратистичні тенденції. Спроба Донцова є першою і покищо одинокою з тих спроб.

Теорія „сепаратизму” може відіграти в нас шкідливу ролю. „Нова програма Донцова не може бути реальною програмою широких мас”.

(Соц.-дем. „Дзвін”)

**UKRAINISCHE STAATSIDEE UND DER KRIEG GEGEN RUSSLAND,
Berlin, 1915.**

...Серед численних творів, які трактують українське питання, брошура Д. Донцова є без сумніву — найосновнішою. („*Koeln. Zeitung*”)

...Брошура Д. Донцова вирізняється короткістю викладу, багатством матеріалу і для того варта особливого поручення.

(З вступної статті Е. Пернерсторфера в „Berl. Tageblatt”

...Тут знайде читач вичерпну ідеологію тої політичної течії, яка носить імя „мазепинства”.

(П. Мілюков: „Реч”)

...Ці квестії і ті, що до них відносяться, трактовані в надзвичайно змістовій брошурі одним українським патріотом.

(Вступна стаття в „Gazette Lausanne”)

...В своїй книзі автор викладає, що програма, котра змагає до сепарації від Росії України, є давнішого походження.

(Вступна стаття „Le Temps” з 19.7.1917)

GROSS-POLEN UND DIE ZENTRALMAECHTE, Berlin 1916

...Брошура Донцова є пересторогою перед великопольськими цілями.

(Проф. Г. Шмолер в „Schmollers Jahrbuch fuer Gesetzgebung”)

KARLS XII FELDZUG NACH DER UKRAINE, Wien 1916.

...Автор поборює поширену помилкову думку, начеб-то похід Карла XII-го на Україну був безглуздою авантюрою.

Йому удалося досягнути свою ціль. Ясний виклад автора дає нам пізнати всю несправедливість, з якою осуджують великий похід Карла XII-го.

(„Streffleurs Militaerblatt”)

**ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕЇ,
Вінниця 1917.**

МІЖНАРОДНЕ ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНИ І РОСІЯ, Київ 1918.

...В доброму публіцистичному темпераменті, в широкій обзнайомленості з міжнародною політикою сучасности, авторові ніколи не можна було відмовити. Лекція Донцова у всякому разі була цікавою і змістовою.

(„Рада”)

**ПОХІД КАРЛА XII НА УКРАЇНУ, Львів 1917 та Київ 1918
ЕНІЕЛЬС, МАРКС І ЛЯСАЛЬ ПРО НЕІСТОРИЧНІ НАЦІЇ,
Київ 1918.**

КУЛЬТУРА ПРИМІТИВІЗМУ, Черкаси-Київ 1918.

...Його ідея особливо цікава тим, що розв'язує рішучим способом питання українсько-московських відносин.

(„Книгар”, Київ 1920)

УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВНА ДУМКА І ЄВРОПА, Львів 1919.

МАЗЕПА І МАЗЕПИНСТВО, Черкаси-Київ, 1919.

...Мазепа для Донцова безсмертний абсолют, у вчинках якого виразно позначається політичний і національний імператив придатний для нашої епохи.
(„Книгар” 1920)

ПІДСТАВИ НАШОЇ ПОЛІТИКИ, Відень 1921.

...Клясична характеристика російського світа... Критика Драгома-віщини... Характеристики, які надають книзі Донцова тривалу вартість.
(„Громадський Вісник”, Львів)

ПОЕТКА УКРАЇНСЬКОГО РІСОРДЖИМЕНТА, ЛЕСЯ УКРАЇНКА, Львів 1922.

...З думками Ніковського розходиться другий, не раз цитований на цих сторінках критик, Д. Донцов. На його погляд замилювання Лесі Українки в чужому і далекому, — є виплід глибокої туги за чимсь міцним, стилевим.
(М. Зеров, „До джерел”)

НАЦІОНАЛІЗМ, Львів-Жовква, печатня ОО. Василян, 1926 та друге видання, Мюнхен, 1952.

ДЕ ШУКАТИ НАШИХ ТРАДИЦІЙ, Львів 1937, друге видання 1941.

НАША ДОБА І ЛІТЕРАТУРА, Львів 1936.

(Збірник літературно-критичних праць, друкованих в ЛНВіснику та Віснику).

ПОЛІТИКА ПРИНЦИПІАЛЬНА ТА ОПОРТУНІСТИЧНА, Львів 1928.

ДУХ НАШОЇ ДАВНИНИ, Прага 1944, П-е видання, Мюнхен 1951.

Провідною ідеєю книги Д. Донцова є відродження в житті української нації ослаблених в її сучасних поколіннях підставових засад духовості, моралі, культури і принципів історичної України, відродження в нації „духа нашої давнини”, без чого є неможливе визволення нації.

...Сучасні відносини в Україні може в найбільш яскравій формі, як будьколи в історії відносин України і Москви, стверджують правдивість висновків книги Д. Донцова і роблять її дуже актуальною.

(„Українська Думка”, Лондон 10.1.1952)

ХРЕСТ ПРОТИ ДІЯВОЛА, Торонто 1948, Мюнхен і Буенос Аїрес 1949.

ЗА ЯКИЙ ПРОВІД, Вінніпег 1948, Мюнхен 1949.

ДЕМАСКУВАННЯ ШАШЕЛІВ, Мюнхен 1949.

ПРАВДА ПРАДІДІВ ВЕЛИКИХ, Філядельфія 1952.

ТУГА ЗА ГЕРОЇЧНИМ, постаті літературної України, Лондон 1953.

ПОЕТКА ВОГНЯНИХ МЕЖ, Олена Теліга, Торонто 1952.

РІК 1918, КИЇВ, накладом В-ва „Гомін України”, Торонто 1954.

ЗАПОВІТ ШЕВЧЕНКА, Торонто 1950 та друге видання Лондон 1951.

ПОХІД КАРЛА XII НА УКРАЇНУ, четверте видання, Лондон 1955.

Др. Д. Донцов
ДУХ НАШОЇ ДАВНИНИ
(друге видання)

Видано заходами прихильників Автора.

МЮНХЕН 1951 МОНТРЕАЛЬ

Сторінок 342

ціна: 8/-

Д. ДОНЦОВ
РІК 1918, КИЇВ

„...Це — щокількаденні записки, роблені похашцем, часто вночі, в 1918 році в Києві, про зустрічі, епізоди, події та акції політичного характеру...

...Це доривочні фрагменти написані подекуди телеграфним стилем, бо на детальний опис не позволяв скажений темп тодішнього життя.

...Це спостереження свідка, а також й учасника подій вікопомного бурхливого 1918 року, з його цікавими постаттями й блискавичними змінами, з боротьбою на життя і смерть різних національних і політичних сил, з напружено-тривожним, повним несподіванок повітрям тодішнього Києва, столиці зненацька збудженої в огні революції і війни до самодержавного життя зі свого столітнього сну, України”.

Накладом Видавництва „Гомін України”, Торонто, Канада, 1954 р.

Сторінок 128.

ціна: 10/6

Д. ДОНЦОВ
ПРАВДА ПРАДЦІВ ВЕЛИКИХ

- Зміст:**
1. Братерство духа.
  2. Поет лицарства українського (Тарас Шевченко)
  3. Тип запорожця у О. Стороженка.
  4. Провідна верства козацька у І. Котляревського.
  5. Правда козацька у М. Гоголя.
  6. Козацька жінка у Шевченка.
  7. На Старо-київський шлях.

Видання Головної Управи ООЧСУ, Філадельфія 1952

Сторінок 96

ціна: 10/-

Д. ДОНЦОВ
ТУГА ЗА ГЕРОЇЧНИМ
Постаті літературної України

1. Поетка-Пророчиця.
  2. Звихнена слава. (Марія Башкірцева).
  3. Ідеї Шевченка про Бога і Націю.
  4. Душевна драма І. Франка і його сучасників.
  5. „Мойсей” Івана Франка.
- Додаток — „Мойсей”, текст поеми.

Сторінок 160

ціна: 4/-

Видання засобами КК СУМ і КО СУМ Вольвергамптон і Манчестер,
Лондон 1953

Д. ДОНЦОВ
ЗАПОВІТ ШЕВЧЕНКА

Доповідь виголошена на Шевченківській Академії в Торонті,
дня 9. березня 1950 року
(Друге видання)

Видано заходами Спілки Української Молоді Великої Британії,
Лондон, 1951

Сторінок 16

ціна: 1/-

Д. ДОНЦОВ
ПОЕТКА ВОГНЯНИХ МЕЖ, ОЛЕНА ТЕЛІГА

Книжка видана коштом Олекси Тяжкого, Торонто, Канада 1953 р.

Сторінок 96

ціна: 7/-

Д. ДОНЦОВ
ПОХІД КАРЛА XII НА УКРАЇНУ
(Четверте видання)

Нова обкладинка роботи п-ні Н. Геркен-Русової.
Видана Союзом Українців у Великій Британії, з нагоди відзначення
Українцями 300-ліття боротьби Українського Народу з Москвою.

Сторінок 32

Ціна 2/6, або 0,50 дол.

ПОМІЧЕНІ ПОМИЛКИ:

Стор.	рядок	надруковано	треба читати
5	13	крім тим	крім тих
5	16	Філедета	Філярета
11	17	Маріме	Меріме
13	4	гіпортрофована	гіпертрофована
17	7	(Das heutiges Russland)	(Das heutige Russland)
17	16	gamacht Pendant	gemacht. Pendant.
19	3	Спрагнений хаосу	Спрагнений хаосу
20	30	З. Лягарлеф	З. Лягерлеф
21	1	брутальне. активне.	брутальне; активне.
22	38	quaerem que devoret,	quaerens quem devoret,

Книжки замовляти в:

Ukrainian Booksellers & Publishers 49, Linden Gardens, London, W.2. Gr. Britain.